

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2022, 9 (2), 527-570

İKİNCİ KLASİKLERDEN BİR HADİS KAYNAĞI: EL-EHÂDİSÜ'L-MUHTÂRA
A Hadith Source From The Second Classical Period: Al-Ahādīth Al-Mukhtārah

Abdulkerim MALKOÇ

Dr. Öğr. Üyesi. Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, abdulkerimmalkoc@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1392-1402.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	29. 08.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	24.10.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	527-570

Atıf / Cite as: Malkoç, Abdulkerim. "İkinci Klasiklerden Bir Hadis Kaynağı: El-Ehâdîsü'l-Muhtâra" (A Hadith Source From The Second Classical Period: Al-Ahādīth Al-Mukhtārah). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/2 (2022), 527-570. DOI: 10.17859/pauifd.1168118.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 9 (2) 2022: 527-570

İKİNCİ KLASİKLERDEN BİR HADİS KAYNAĞI: EL-EHÂDİSÜ'L-MUHTÂRA*

Abdulkerim MALKOÇ**

Öz

Hadis tarihinin ikinci klasik/ler döneminde yer alan VII/XIII. asır, rivayet dönemi eserlerine dayanan birçok yeni eserin telif edildiği bir zaman dilimidir. Bu yeni eserler, ilmî otoritesini kazanmış ve karizmasını elde etmiş olan *Kütüb-i Tis'a* ve benzeri kitaplar üzerine kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de Ziyâüddîn el-Makdisî'nin (öl. 643/1245) en meşhur ve hacimli çalışması olan *el-Ehâdisü'l-muhtâra*'dır. Müellifinin vefatı sebebiyle tamamlanamayan *el-Muhtâra*; telif gayesi, tertibi, metodu ve literatüre katkısıyla hadis tarihinde iz bırakmış, gerek müellifinin hayatında gerekse sonraki devirlerde büyük rağbet görmüştür. Bu rağbette, eserin VII/XIII. asır gibi -geç sayılabilecek- bir zamanda, önceki âlimlerin izinin ve usûlünün takip edilerek meydana getirilmiş olmasının payı büyüktür. Zira artık isnâdın asıl önemini yitirdiği bir zamanda, meşhur veya meşhur olmayan yüzlerce hadis kitabına ve cüzüne varan isnadlarıyla yeni ve farklı bir eser meydana getirilmiştir. Ancak bu ve daha başka hususiyetlerine rağmen eser üzerine kaleme alınmış çalışmalar sınırlı sayıda olup yetersiz kalmıştır. Bu makale, nevi şahsına münhasır bir eser olan *el-Muhtâra*'yı tanıtmayı ve eserin literatürdeki yerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bunu yaparken eserin isminden yöntemine, tertibinden kaynaklarına, hadis edebiyatına katkılarından tenkidine dair birçok meseleyi ayrıntılı olarak incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahîh, el-Makdisî, Ziyâüddîn, el-Muhtâra.

A Hadith Source From The Second Classical Period: Al-Ahâdîth Al-Mukhtârah

Abstract

Being a part of the second classic/s period, the 7th/13th century is a time when numerous new works were written depending on the riwâya period works. These new works were written over al-Kutub al-Tis'ah and similar books, which asserted and proved themselves. One of these works is al-Ahâdîth al-Mukhtârah, which is the most famous and most voluminous work by Ziyâ' al-Dîn al-Maqdisî (d. 643/1245). Though not having been completed due to the death of the author, al-Mukhtârah has left a trace in the history of Ḥadîth with its purpose of writing, organization, method and contributions to the literature, and it was in demand both during the author's life and in the following periods. This demand is to a large extent due to its having been formed during the 7th/13th century – allegedly a late period– following the traces and methods of the previous scholars. This is because, at a time when isnâd lost its real importance, a new and different work was formed with isnâds to hundreds of ḥadîth books and juz' (chapters) that are either famous or not. However, despite the book's such and other characteristics, there has been a limited number of works on this book, which is insufficient. This article aims to promote al-Mukhtârah, which is a unique work, and to determine its place in the literature, and while

* Bu makale, "Abdulkerim Malkoç, Ziyâüddîn el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-Muhtâra İsimli Eseri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020)" künyeli doktora tezinden üretilmiştir. Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, abdulkerimmalkoc@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1392-1402.

doing this, it aims to elaborate on numerous matters ranging from its name to its method, from its sources to its organization and from its contributions to Ḥadīth literature to its critique.

Keywords: Ḥadīth, Saḥīḥ, al-Maqdisī, Ḍiyā' al-dīn, al-Mukhtārah.

Structured Abstract

The outcomes obtained as a result of this study conducted to present the position and the importance of *al-Mukhtārah*, which is the famous work by Ḍiyā' al-Dīn al-Maqdisī, a 7th/13th century muḥaddith, in hadith history and literature can be listed as following: The famous work by Ḍiyā' al-Dīn al-Maqdisī named *al-Aḥādīth al-mukhtārah mimmā lam yukharriju al-Bukhārī wa-Muslim fi Ṣaḥīḥayhimā* aims to identify the saḥīḥ (sound) hadiths apart from the ones found in *al-Sahīhayn*, as can be understood from its name. Along with that, as mentioned in the brief and concise introduction of the book, it provides the hadiths with 'illa despite having sound sanads for the aim of showing their 'illa. Though Ḍiyā' al-Dīn al-Maqdisī did not live long enough to complete it, *al-Mukhtārah* is still a voluminous work with its 6 volumes. Yet, the extant part of the work is nearly half of this. The surviving part we have today has been published by Abd al Malik b. Abd Allah b. Dahesh with a critical edition in 13 volumes in 1420-1421/2000-2001. In this publication, there are a total of 5401 riwayaths from 124 companions -though some are controversial to be companions-. Having been written in a different style, *al-Mukhtārah* actually is organised in the *musnad* style and is alphabetical as seen in *mu'jams*. Not to repeat the previous works, it was formed with a new content in a different style. With the aim of adding to the saḥīḥ hadiths, Ḍiyā' al-Dīn formed his work by choosing from many al ar-rijāl and/or al al-abwāb books such as musnad, mu'jam, sunan, jāmi' and juz' al hadith books which do not mention the conditions of hadiths quoting or which do not make evaluations about the sanads of the riwayaths. With the aim of presenting all of the hadiths with sound sanads in *al-Mukhtārah*, Ḍiyā' al-Dīn firstly gives the riwayat or riwayaths that are saḥīḥ according to him with mutābi' (corroborative) and witnesses if any, and following this he elicits the hadith and mentions its lines. At the same time, he provides brief introductory information about the rāwīs with hidden identity in the sanad. Later, if there are contradictory cases or detected 'illa(s) about the hadith, he touches upon these 'illa(s) reporting from former scholars like al-Dāraḩuṭnī and Ibn Abi Hatim, and makes al-jarḩ wa l-ta'dīl evaluations about the rāwīs. *Al-Mukhtārah* has a rich bibliography. The detected number of resources is more than 100 and the real number of resources is a lot more than that. The books from which Ḍiyā' al-Dīn benefits the most are al-Ṭabarānī's mu'jams -especially *al-Mu'jam al-kabīr*- and Ahmad ibn Hanbal's and Abū Ya'lā's *al-Musnads*. The work that he benefits and quotes the most is *al-'Ilal* by al-Dāraḩuṭnī. The second book he uses is *al-Jarḩ wa l-ta'dīl* by Ibn Abi Hatim. The reports made from the hadith juz's and books, which take place amongst the resources of *al-Mukhtārah*, some of which we know only with their names and the ones which are not known to have survived or have survived partly, make this book even more valuable. The hadiths in *al-Mukhtārah* have been honoured with statements such as "saḥīḥ hadiths compared to those in *al-Sahīhayn*" and "hadiths available for iḩtijāj apart from the ones in *al-Sahīhayn*". Numerous scholars, Ibn Taymiyyah being in the first place, are of the opinion that *al-Mukhtārah* is superior to *al-Mustadrak* and it is similar to *al-Sahīhs* by Ibn Hibban and Ibn Khuzaymah. Also, many others like Ibn Rajab, al-'Irāqī, al-Suyūṭī stated that it is (in general terms) one of the saḥīḥ hadith books. However, maybe because it was written earlier and with the logic of riwayat period, while *al-Mustadrak* is used as a current source, *al-Mukhtārah* is not a work used as commonly. In the evaluations regarding the soundness of hadiths in *al-Mukhtārah*, the statements in its introduction should not be ignored. In the book, there is essentially an effort to make a selection of saḥīḥ hadiths. In this way, there will be saḥīḥ hadiths in the book. Along with that, there are hadiths with 'illa so that the 'illa should be understood. Therefore, it is not appropriate to use the "saḥīḥ" quality in a certain manner for this book. However, *al-Mukhtārah* is privileged since it contains (additional)

sahih hadiths apart from the ones in *al-Sahīhayn*. Al-Maqdisī proves that there are other sahih hadiths apart from the ones in the well-known books via the hadiths he rectifies in this work. Like all other books, *al-Mukhtārah* has been subject to some criticism. As a matter of fact, some scholars argued that there are hadiths in *al-Mukhtārah* that are said to be weak, very weak and even fabricated. In the evaluation of such criticism, firstly it is vital to determine whether al-Maqdisī provides the riwayah to express its ‘illa or not. In *al-Mukhtārah*, beginning from the introduction, the emphasis given to al-Bukhārī and Muslim (*al-Sahīhayn*) draws attention. This emphasis put on *al-Sahīhayn* can be easily noticed in evaluations about rāwī and riwayah. After many hadiths he elicits, al-Maqdisī states that the hadith has a *witness* or that there are additional word(s) in the mentioned hadith compared to the one in *al-Sahīhayn*. From all of these, it is understood that al-Maqdisī supports his book with *al-Sahīhayn* and evaluates them together. This is because, at that time there is a book-oriented approach for determination of soundness. In the evaluations about *al-Mukhtārah*, it is observed that an emphasis to “soundness” comes forward and it is compared to other sahih hadith books. Along with that, moving from the introduction and content of the book, attention is drawn to the fact that it is not like a classical *Sahih* book, and that in line with its aim, it contains hadith with ‘illa which look like sound/valid ones next to sound hadiths. In this respect, it is necessary to take the hadiths after analysis not considering them to be certainly sahih ones. With this study, attention is drawn to the position of *al-Mukhtārah*, which does not get the academic interest it deserves in hadith studies in Turkey since it is not known enough, among hadith sources. In this sense, it is of great importance to specifically study the work in which riwayah sources are presented by re-evaluating them with books in different styles.

GİRİŞ

Hadis tarihine dair yapılan dönemlendirmelerden bazısına göre “nakil”¹ yahut “ikinci klasik”² dönem içerisinde kalan VII/XIII. asır (hemen öncesi ve sonrasıyla), önceki dönemlerde telif edilen, *Kütüb-i Sitte* gibi belli bir otorite ve karizma elde etmiş temel hadis kaynaklarına dayanan yeni eserlerin meydana getirildiği bir yüzyıldır. Bu yeni eserlerin sıhhat ve kıymetinin belirlenmesinde de yine temel hadis kaynakları esas alınmış ve etkili olmuştur.³

İlgili asrın meşhur muhaddislerinden biri olan Ziyâüddîn el-Makdisî (öl. 643/1245) de bu meydana yeni/farklı bir eser meydana getirmek istemiştir. Temel hadis kaynakları yanında birçok hadis kitabında ve cüzündeki, sahihliğine hükmedilmemiş hadisleri tespit edip derleyerek yeni bir *Sahih* eseri oluşturmuştur. Buhârî ve Müslim’e istidrâk çalışması gibi gözükken hacimli eserindeki farklı tertibi ve kendine has yöntemi ile literatüre ikincil bir klasik bırakmıştır.

Önceki âlimlerin izi ve usûlü takip edilerek oluşturulan eser, yüzlerce hadis kitabından ve cüzünden seçilen hadisleriyle “*Sahîhân’dakilere ziyade*” ve “*ihcâca uygun*” hadisler olarak övgülere mazhar olmuş ve telifinden hemen sonra gördüğü rağbetle hadis tarihi ve edebiyatındaki yerini almıştır.

¹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 121.

² Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri* (Ankara: İlem Yayınları, 2020), Giriş, 52.

³ Bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, 136-145.

Bu çalışmada, el-Makdisî'nin bu kıymetli eseri etraflıca tanıtılacak ve eserin literatürdeki yeri tespit edilecektir.

1. Genel Olarak Eser

el-Ehâdîsü'l-muhtâra, literatürde çok karşılaşılan türde bir kitap değildir. Tertip olarak *müsned*lere benzemekle birlikte genellikle *mu'cem*lerde rastlanan şekilde alfabetiktir. Buna ilaveten *Sahîh* musanniflerinin eserlerinde olduğu gibi sahîh hadisleri vermeyi hedeflemektedir. Muhteva bakımından *câmi* ve *sünen*lere benzerken ale'r-ricâl tarzda oluşuyla onlardan ayrılmaktadır. Diğer taraftan, *es-Sahîhân* hadisleri gibi makbul hadisleri derleme gayesiyle *müstedrek*lere benzetilebilir ise de bir *müstedrek* de değildir. Zira bir kitabı yahut bazı kitapları esas alıp onların şartlarına uygun hadisleri derlemiş değildir. Ziyâüddîn, eserinde *es-Sahîhân* haricindeki hadislerden sahîh olanları tespit etmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte bazı hadisleri de illetlerini göstermek gayesiyle kitabına almıştır. Bu bakımdan *müstedrek*lerin faydalarından biri olan, sahîh hadislerin sayısını artırmak gibi bir hususiyeti vardır.⁴ Ziyâüddîn eserini, uzun yıllar süren rihlelerinde hadis aldığı hocalarının rivayetlerinden seçtiklerinden meydana getirmiştir.⁵ Bu sebeple *el-Muhtâra*'ya belki "değişik hadis kitaplarından derlenen hadislerle meydana getirilen eser"⁶ anlamıyla *müstahrec* demek mümkündür.

Bütün bunlarla birlikte Ziyâüddîn, kitabını daha önceki eserlerin tekrarı olmaması için farklı tarzda yeni bir muhteva ile oluşturmak istemiş,⁷ aynı zamanda klasikler gibi muteber bir eser ortaya koymayı hedeflemiş olmalıdır.⁸

1.1. İsmi

Kaynaklarda farklı isimlerle zikredilen eserin asıl ve tam isminde ihtilaf vardır. Bunda Ziyâüddîn'in eserini tamamlayamamış olması, eserin mukaddimesinde bir isim zikretmemesi ve diğer eserlerinde bu hususa dair bir bilginin tespit edilememiş olması yanında günümüze ulaşan nüshasının farklı ciltlerinde (ve cüzlerinde) farklı isimlerin yer almasının da tesiri vardır.⁹ Sonraki âlimler de -muhtemelen- kitabın kısa fakat tasnif

⁴ Hasnâ Bekrî Ahmed Neccâr, *ez-Ziyâ' el-Makdisî ve Cühûdüh fi İlmi'l-Hadîs* (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Da've ve Usûli'd-Dîn (Kısmu'l-Kitâb ve's-Sünne), Doktora Tezi, 1419/1999), 156-157.

⁵ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424/2003), 14/474; İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1425/2005), 3/518; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'aşlî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1413-15/1992-94), 2/430.

⁶ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 223.

⁷ Bk. Abdurrahman Kurt, *Eyyûbiler Devrinde Hadis Dimaşk (570-658/1174-1260)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 276.

⁸ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 157.

⁹ Hatta Muhammed b. Su'ûd İslâm Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışması olarak eserin bir kısmını bölüşerek tahkik eden araştırmacılar ve aynı eseri tahkik eden Abdülmelik b. Dehîş

gayesini belirten mukaddimesinden ve muhtevasından hareketle bazı yakıştırılarda bulunmuşlardır.¹⁰ Öyle ki bu isimlendirmeler aynı âlimin bir eserinden diğerine değişiklik gösterebildiği gibi aynı eserin farklı yerlerinde dahi değişebilmektedir.

Eserin nüshalarına ve nüshalardaki semâ' kayıtlarına bakıldığında şunlarla karşılaşılmaktadır:

Ziyâüddîn'in hattıyla olan cüzlerin bazısının başında "el-Ehâdîsü'l-muhtâra",¹¹ 65. cüzde "el-Ehâdîsü'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ";¹² yeğeni Muhammed b. Abdurrahîm'in (öl. 688/1289) hattıyla olan ilk ciltte ve 51. ve 53. cüzlerde "el-Müstahrec mine'l-ehâdîsü'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ" isimleri yer almaktadır.¹³

Eserin ismindeki bu belirsizlik ve karışıklığa sonraki âlimlerin kitaplarında da rastlanmaktadır. Takıyyüddîn İbn Teymiyye (öl. 728/1328) eserden "el-Muhtâr",¹⁴ "el-Muhtâra",¹⁵ "el-Müstahrec"¹⁶ ve "es-Sahîh"¹⁷ diye beş farklı şekilde bahsetmiştir. Talebesi

tarafından dahi farklı isimler tespit edilmiştir (Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 158 (1. dn.), 159, 166 (1. dn.)).

¹⁰ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 158; Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdîsü'l-muhtâra Adlı Eseri", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2012), 85-86.

¹¹ el-Makdisî, Ziyâüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülvâhid el-Hanbelî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra ev el-Müstahrec mine'l-ehâdîsü'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ*, thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş (Beyrût: Dâru Hadır, 1420-1421/2000-2001), Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/61; Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 159.

¹² Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 159. Hasnâ Bekrî, Ziyâüddîn'in talebesi ve kitabın râvîlerinden biri olan Necmüddîn İsmâ'îl b. İbrâhîm b. el-Habbâz'ın (öl. 703/1303) Hollanda Leiden'da bulunan nüshasının (50. cüz) ilk varlığında yer alan ismin de bununla aynı olduğunu kaydetmiştir. *el-Muhtâra*'yı tahkik eden Abdülmelik b. Dehîş de tercihinin bu isim olduğunu belirttikten sonra neşrin kapağında ihtiyâten ikinci bir isim daha (ev el-Müstahrec mine'l-ehâdîsü'l-muhtâra...) verdiğini ifade etmiştir (el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/61-62).

¹³ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/61, Mülhak, V, 347; Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 158-159. Bunların haricinde farklı cüzlerde yer alan farklı tarihli semâ' kayıtlarında "el-Müstahrec", "el-Müstahrec 'ale's-Sahîhayn", "el-Ehâdîsü'l-muhtâra" ve "el-Muhtâra" isimleri de yer almaktadır (Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Mülhak, 4/455, 464, Mülhak, 5/323, 327, 369, 400, 415, 417, 418, 420, Mülhak, 6/364, 378, 399, 429, 437, 441, 457, 458, Mülhak, 7/309, 350).

¹⁴ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Kâ'ide celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle*, thk. Rabî' b. Hâdî el-Medhalî (Ac mân: Mektebetü'l-Furkân, 1422/2001), 157; a.mlf., *el-Fetâva'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408-1987), 2/176.

¹⁵ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 3/282.

¹⁶ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *İktizâü's-sırâti'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cehîm*, thk. Nâsır b. Abdilkerîm el-Akl (Beyrût: Dâru İşbîliyâ, 1419/1998), 1/337.

¹⁷ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Beyânü telbîsü'l-Cehmiyye fî te'sîsi bida'ihimi'l-kelebiyye*, thk. Heyet (Medîne: Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tıbbâ'ati'l-Mushafi'-Şerîf, 1416/1995), 8/94-95.

İbn Abdilhâdî (öl. 744/1343) de ondan “el-Ehâdîsü'l-muhtâra”,¹⁸ “el-Muhtâr”,¹⁹ “el-Muhtâra”²⁰ ve “el-Müstahrec”²¹ diyerek söz etmiştir. ez-Zehebî (öl. 748/1348) eserden; *Târîhu'l-İslâm*'da “el-Ehâdîsü'l-muhtâra”,²² *Siyer*'de “el-Muhtâra”²³ ve “el-Ehâdîsü'l-muhtâra”,²⁴ *Tezkiratu'l-huffâz*'da yine “el-Muhtâra”²⁵ diye bahsetmiştir. İbn Teymiyye'nin bir diğer talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) ise yeni bir isim daha zikrederek kitaptan “el-Muhtârât”²⁶ diye bahsetmiştir. Moğultay b. Kılıç (öl. 762/1361); *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*'de eserden “es-Sahîh” diye bahsedip hocası İbn Teymiyye'nin ve başkalarının kitabı bu şekilde isimlendirdiğini, bazılarının ise “el-Ehâdîsü'l-muhtâra” diye isimlendirdiğini söylemiştir.²⁷ İlerleyen sayfalarda ise eser için bir yerde “el-Ciyâd” derken,²⁸ bir başka yerde ise “el-Ehâdîsü'l-çiyâd isimli Sahîh'inde” ifadesini kullanmıştır.²⁹

¹⁸ İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî, *es-Sârimü'l-münkî fi'r-red 'ale's-Sübkî*, thk. Akîl b. Muhammed b. Zeyd el-Yemânî (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003), 201, 294.

¹⁹ İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî, *el-Muharrer fi'l-hadîs*, thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'aşlî vd. (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1421/2000), 253.

²⁰ İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî, *Tenkîhu't-Tahkîk fi ehâdîsi't-Ta'lik*, thk. Sâmi b. Muhammed - Abdül'azîz b. Nâsır (Riyâd: Advâu's-Selef, 1428/2007), 1/105, 2/27, 479, 480, 566.

²¹ İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, 3/255, 276.

²² ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 14/474.

²³ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 5/183, 7/134, 9/332, 13/281.

²⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 23/127.

²⁵ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkiratu'l-huffâz (Tabakâtu'l-huffâz)* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/156.

²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî, *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1975), 1/191, 287.

²⁷ Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Bekcerî, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed - Üsâme b. İbrâhîm (b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001), 5/83, 7/405.

²⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/218.

²⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, 7/40.

Bunların haricinde İbn Kesîr (öl. 774/1373),³⁰ İbn Receb (öl. 795/1393),³¹ el-İrâkî (öl. 806/1404),³² İbn Hacer (öl. 852/1449),³³ es-Sehâvî (öl. 902/1497),³⁴ es-Suyûtî (öl. 911/1505),³⁵ el-Münâvî (öl. 1031/1622)³⁶ ve el-Aclûnî (öl. 1162/1749)³⁷ gibi âlimlerde benzer isimlere rastlanırken, Kâtib Çelebî (öl. 1067/1657) ve el-Mübârekpûrî'de (öl. 1353/1935) zikri geçenlerden farklı olarak “el-Muhtâra fi'l-hadîs”,³⁸ el-Kettânî'de (öl. 1345/1927) ise “el-Ehâdîsü'l-ciyâdi'l-muhtâra mimmâ leyse fi's-Sahîhayn ev ehadihimâ”³⁹ ismine rastlanmaktadır.

Bütün bu farklı isimlendirmelerin, tamamlanamayan kitabın tasnif gayesi, muhtevası ve yönteminden hareketle yapıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte

³⁰ Bk. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dimeskî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Alî Şîrî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988), 1/12, 13/198; a.mlf., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Riyâd: Dâru Taybe, 1420/1999), 1/681, 5/135, 379, 6/464, 7/384, 8/159.

³¹ Bk. İbn Receb, *ez-Zeyl*, 3/518; a.mlf., *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet (Medîne: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1417/1996), 2/108.

³² Bk. el-İrâkî, Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin, *et-Takyîd ve'l-îzâh li-mâ utlika ve uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Üsâme b. Abdillâh Hayyât (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011), 1/229.

³³ Bk. İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvid (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/629, 3/280, 4/607; a.mlf., *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Heyet (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/36, 44, 378, 6/383, 9/595; a.mlf., *el-Mecma'u'l-mü'esses*, 1/268; 2/430; a.mlf., *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 2/63, 4/388, 5/324, 9/136.

³⁴ Bk. es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Alî Hüseyin Alî (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1/57, 64, 3/321, 4/73; a.mlf., *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmecîd (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1407/1986), 1/160, 2/927; a.mlf., *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osmân el-Huş (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 57, 100, 110 vd..

³⁵ Bk. es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Cem'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-Câmi'i'l-kebîr*, thk. Heyet (Kâhire: el-Ezheru's-Şerîf, 1426/2005), 1/44; a.mlf., *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Salâh b. Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/205, 2/104, 119, 145 vd.; a.mlf., *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1432-1433/2011), 1/16, 174, 269 vd..

³⁶ Bk. el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârîfîn, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356), 1/71, 85, 98 vd..

³⁷ Bk. el-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed (Dimesk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1422/2001), 1/29, 48, 49, 53, 92, 120, 141, 150, 207, 219 vd..

³⁸ Hâcî Halîfe, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantînî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefüddîn Yaltekaya - Kilisli Rif'at Bilge (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/1624; el-Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Abdurrahman Muhammed Osmân (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1386/1967), Mukaddime, 1/336.

³⁹ el-Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, thk. Muhammed el-Muntasır ez-Zemzemî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000), 24.

Ziyâüddîn, Enes b. Mâlik'in müsnedinin başında; besmele, hamdele ve salveleden sonra "Hâzihî ehâdîs ihtertühâ ... mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve lâ Müslim"⁴⁰ ifadesini kullanmıştır. Nerdeyse aynı ifade⁴¹ kitabın kısa mukaddimesinde de geçmektedir. Aşağıda belirtileceği üzere her ne kadar tertib bakımından Enes b. Mâlik'in müsnedi sonraki ciltlerde yer alsada da telif bakımından daha önce hatta ilk olduğundan kitabın asıl isminin, buralarda vurgulanan ifadelere uygun olarak, muhtevasını da yansıtacak şekilde "el-Ehâdîsü'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ" olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hasnâ Bekrî ve İbn Dehîş'in kanaat ve tercihleri de bu isimdir. "el-Ehâdîsü'l-muhtâra" yahut "el-Muhtâra" şeklindeki isimlendirmeler ise asıl ismin kısaltılmış hali olmaktadır.⁴²

1.2. Hacmi ve Günümüze Ulaşan Kısım

ez-Zehebî *el-Muhtâra*'dan bahsederken onun, yarısı tamamlanmış haliyle 6 cilt/90 cüz olduğunu söylemiştir.⁴³ Benzer şekilde tamamlanamayıp 90 cüz olduğunu el-Kütübî (öl. 764/1363),⁴⁴ es-Safedî (öl. 764/1363),⁴⁵ İbn Receb,⁴⁶ en-Nu'aymî (öl. 927/1521),⁴⁷ İbn Tolûn (öl. 953/1546),⁴⁸ İbnü'l-İmâd (öl. 1089/1679)⁴⁹ ve ez-Ziriklî (öl. 1976)⁵⁰ de ifade etmişlerdir. İbn Hacer ise 5 cilt halinde 86 cüzden müteşekkil olduğunu, aşere-i mübeşşerenin müsnedleri ile başlayıp ardından alfabetik sırayla Abdullâh b. Ömer'in (öl. 73/692) müsnedinin sonlarına kadar ulaştığını söylemiştir.⁵¹ el-Kettânî de tamamlanamamış haliyle 86 cüz olduğunu belirtmiştir.⁵²

Diğer taraftan, *el-Muhtâra*'nın günümüze ulaşan cüzlerinden bir cüzdeki hadis sayısı 80 ile 100 arasında değişiklik göstermektedir. Buradan hareketle tamamlanamamış haliyle 90 cüz olan *el-Muhtâra*'daki toplam hadis sayısı 8000 civarında

40 هَذِهِ أَحَادِيثُ اخْتَرْتُهَا مِنْ حَدِيثِ أَنَسِ بْنِ مَالِكِ بْنِ النَّضْرِ بْنِ ضَمْمَةَ بْنِ ... الْأَنْصَارِيِّ خَادِمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (عن النبيِّ ممَّا لَمْ يُخْرِجْهُ الْبُخَارِيُّ وَلَا مُسْلِمٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 4/347.

41 (هَذِهِ الْأَحَادِيثُ اخْتَرْتُهَا مِمَّا لَيْسَ فِي الْبُخَارِيِّ وَمُسْلِمٍ) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/69.

42 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/61; Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 161.

43 ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 14/474; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 23/128.

44 el-Kütübî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şâkir ed-Dimeşkî, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-Zeylû 'aleyhâ*, thk. İhsân Abbâsn (Beyrût: Dâru Sadr, 1973-74), 3/427.

45 es-Safedî, Ebu's-Safâ Halîl b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâûd - Türkî Mustafâ (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 4/49.

46 İbn Receb, *ez-Zeyl*, 3/518-519.

47 en-Nu'aymî, Ebu'l-Mefâhir Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dimeşkî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 2/73.

48 İbn Tolûn, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Alî ed-Dimeşkî, *el-Kalâidü'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân (Dimeşk: Matbû'âtu Mecma'î'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1401/1980), 1/132.

49 İbnü'l-İmâd, Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaûd - Mahmûd el-Arnaûd (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 7/389-390.

50 ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd ed-Dimeşkî, *el-A'lâm* (b.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 6/255.

51 İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-mü'esses*, 2/430.

52 el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

olmalıdır.⁵³ ez-Zehebî'nin yukarıda değinilen “*Yarisını altı ciltte tamamlayabildi.*”⁵⁴ ifadesinden de şayet Ziyâüddîn eserini tamamlayabilseydi içerisinde 15000 civarında hadis olacağı düşünülebilir.

Eserin günümüze ulaşan kısımları aşere-i mübeşşerenin müsnedleri ile başlamaktadır. Aşere-i mübeşşerenin rivayetlerinin ardından alfabetik sırayla⁵⁵ elif (ل) harfinden Übeyy b. Ka'b'ın (öl. 33/654) müsnediyle başlayıp 'ayn (ع) harfinden Abdullâh b. Ömer'in (öl. 73/692) müsnedinde son bulmaktadır. Ancak eserin bâ (ب) harfinden sâd (ص) harfine kadar olan ve 200 civarında sahâbînin müsnedinin olduğu tahmin edilen 35 cüzlük kısmı maalesef kayıptır.⁵⁶ Ayrıca Ziyâüddîn, 13 cüz olan Enes b. Mâlik'in (öl. 93/712) müsnedini⁵⁷ daha önce tasnif ettiği için⁵⁸ -istisna olarak- onu bu sıralamadan ayrı tutmuştur. Bu sebeple de 16. cüz ve sonrasındaki başlıklandırma “Enes b. Mâlik'in Müsned'i Haricinde 16. (17., 18., ...) Cüz” şeklindedir.⁵⁹ Böylece kitap, aşere-i mübeşşere'nin müsnedlerinin ardından elif (ل) harfinden başlayıp Enes b. Mâlik'in müsnedinin sonuna kadar gelmekte,⁶⁰ ardından sâd (ص) harfinden Sa'sa'a b. Muâviye'nin müsnedi ile başlayıp⁶¹ 'ayn (ع) harfinden Abdullâh b. Ömer'in müsnedinde, Zeyd b. Eslem'in ondan rivayetleri ile sona ermektedir.⁶²

Ziyâüddîn'in, muksirûndan olması sebebiyle Enes b. Mâlik'in müsnedini evvelce tansif etmek istemiş olması, ardından alfabetik olarak müsnedlere devam ederken -kendi mezhep imamı- Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki tertibi örnek olarak aşere-i mübeşşerenin müsnedleriyle başlamayı münasip görmüş olması kuvvetle muhtemeldir.⁶³

Hasnâ Bekrî, ilgili çalışmasında *el-Muhtâra*'nın kayıp olan cüzlerindeki müsnedlere dair yaptığı araştırmada 40'tan fazla isime yer vermiştir. Bunları, *el-Muhtâra*'yı kaynakları arasında zikreden es-Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'inden hareketle tespit etmiştir. İçlerinden 2'sinin sahâbîliği iftilaflı, toplam 45 ismi *el-Câmi'u's-sağîr* şerhi

⁵³ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/51.

⁵⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 23/128.

⁵⁵ Her bir sahâbînin müsnedi de kendi içerisinde alfabetik sırayladır. Ancak -istisna olarak- efdaliyyet esas alınarak ilk müsnedin sahibi olan Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde, evvela Hz. Ömer'in (ardından Hz. Osman'ın, ardından Hz. Ali'nin...) ondan rivayetlerine yer verilmiştir (Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/71-163).

⁵⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 7/6, 8/6.

⁵⁷ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-mü'esses*, 2/430.

⁵⁸ Enes b. Mâlik'in müsnedinin ilk cüzüne ait en erken semâ' kaydının tarihi hicrî 632 iken (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 4/8, Mülhak, 4/435-437, 445), Hz. Ebû Bekr'in müsnedine ait en erken semâ' kaydının tarihi ise 635'tir (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/69).

⁵⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Mülhak, 4/435-437, Muhakkıkın Mukaddimesi, 8/5-6.

⁶⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 7/296.

⁶¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 8/13.

⁶² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 13/186.

⁶³ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 162. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), Tahkîkin Mukaddimesi, 1/51.

Feyzu'l-kadîr'de geçen yerleriyle birlikte vermiştir.⁶⁴ Ancak bu isimlerden; 3'ü aşere-i mübeşşereden,⁶⁵ 6'sı da ayn (ع) harfinden⁶⁶ toplam 9'unun müsnedleri zaten elimizde mevcuttur. Aşere-i mübeşşereden olanların isimleri, kayıp cüzlerin harflerinden olan sîn (س) ve zâ (ز) harfleriyle başladığından ve bunların ilk müsnedler arasında olduğu unutulduğundan, diğerleri de ayn (ع) harfinden günümüze ulaşmayan/kayıp cüzlerdeki müsned sahiplerinden zannedildiğinden verilmiş olmalıdır.⁶⁷ Bunlar haricinde ismi (künyesi) verilen Ümmü Cündüb de bir zühûl eseridir. Zira yukarıda değinildiği üzere, Ziyâüddîn kitabının tertibinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini örnek aldığından ve hanım sahâbîlerin müsnedleri (*Müsnedü'n-nisâ*) de kitabın sonunda yer alacağından, telif edilen kısımda böyle bir müsned yoktur. el-Münâvî'nin dikkat çektiği üzere Ümmü Cündüb rivayetinin sahâbî râvî(ye)si değildir.⁶⁸ İlgili hadis Esmer b. Mudarris'in bilinen tek hadisi olup *el-Muhtâra*'nın günümüze ulaşan cüzleri içerisinde de yer almaktadır.⁶⁹ Böylece Hasnâ Bekrî, esasen toplamda 35 müsned sahibinin ismini vermiş olmaktadır.

İlgili hususa dair yaptığımız araştırmada Hasnâ Bekrî'nin gözden kaçırdığı başka isimlerin var olduğu tespit edilmiştir. Bu isimler ise şunlardır:

Büsr b. Ebî Ertât,⁷⁰ Câbir b. Süleym el-Hüceymî,⁷¹ Cübeyr b. Mut'im,⁷² Ebû Hureyre,⁷³ Ebû Talha (Zeyd) b. Sehl el-Ensârî,⁷⁴ el-Hasen b. Alî,⁷⁵ Hureym b. Fâtik el-Esedî,⁷⁶ Huzeyfe b. Esîd el-Ğifârî,⁷⁷ el-Hüseyn b. Alî,⁷⁸ es-Sâib b. Hallâd el-Hazrecî,⁷⁹ Sehl

⁶⁴ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 164-165, 237.

⁶⁵ 1. ez-Zübeyr b. el-Avvâm, 2. Sa'd b. Ebî Vakkâs, 3. Sa'îd b. Zeyd (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 3/49-85, 139-276, 279-310).

⁶⁶ 1. Âmir b. Rabî'a, 2. Abdullâh b. Üneys el-Cühenî, 3. Abdullâh b. Büsr el-Mâzinî, 4. Abdullâh b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, 5. Abdullâh b. Hubşî el-Has'amî, 6. Abdullâh b. Sercis el-Müzenî (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 8/181-202, 9/15-21, 43-112, 147-200, 235-238, 401-408).

⁶⁷ Zira çalışması esnasında, İbn Dehîş tahkîkinin son üç cildi henüz neşredilmiş değildir (Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 166).

⁶⁸ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 6/148.

⁶⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/227-228.

⁷⁰ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 6/416-417. Sahâbîliği ihtilaflı (Bk. ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/793-795; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 2/378-381).

⁷¹ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/123.

⁷² el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/88.

⁷³ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/333, 2/80, 211.

⁷⁴ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 5/471.

⁷⁵ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/537, 4/199.

⁷⁶ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 3/66.

⁷⁷ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 4/314.

⁷⁸ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 5/290.

⁷⁹ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/96, 97.

b. Mâlik el-Ensârî,⁸⁰ Süveyd b. Âmir el-Ensârî,⁸¹ Süveyd b. Mukarrin el-Müzenî,⁸² eş-Şerîd b. Süveyd es-Sekafî,⁸³ Şihâb⁸⁴ ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî⁸⁵ (r.anhum).

Böylece Hasnâ Bekrî'nin tespit ettiklerine ilaveten bu isimlerle birlikte, *el-Muhtâra*'nın kayıp kısmında en az 50 sahâbî müsnedinin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶

el-Muhtâra'da müsnedleri yer alan -üçünün sahâbîliği ihtilaflı-⁸⁷ 128 ismin rivayet sayılarından hareketle ise şunlar söylenebilir:

Aşere-i mübeşşerenin müsnedlerinde toplam 1125 hadis yer almaktadır. Bunların üçte birinden fazlası 416 hadisle Hulefâ-yı Râşidîn'in sonuncusu Hz. Ali'ye (r.a.) aittir. Onun hemen ardından 235 hadisle Hz. Ömer (r.a.) gelmektedir. Hz. Ömer'in ardından 144 hadisle Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) gelmektedir. Geriye kalanların rivayetleri hep 100'den azdır. Aşere-i mübeşşere içerisinde rivayeti en az olan ise 33 hadisle Sa'îd b. Zeyd'dir (r.a.).

el-Muhtâra'daki en çok rivayet 1538 hadisle *muksirûndan* İbn Abbâs'ın (r.a.) müsnedinde, onun ardından 1239 hadisle Enes b. Mâlik'in (r.a.) müsnedinde bulunmaktadır. Yine *muksirûndan* Abdullâh b. Ömer'in (r.a.) müsnedinde ise 97 hadis vardır. Ancak İbn Ömer'in müsnedi, -yukarıda geçtiği üzere- Ziyâüddîn'in ömrünün vefa etmemesi sebebiyle tamamlanamamıştır. Bununla birlikte İbn Hacer, Ziyâüddîn'in İbn Ömer'in müsnedinin sonlarına kadar ulaştığını söylemiştir.⁸⁸ Elimizdeki nüshada ise kendisinin müsnedi, zâ (ج) harfinden Hz. Ömer'in âzathısı Zeyd b. Eslem'in (öl. 136/754) ondan rivayetleri ile bitmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla aslında Ziyâüddîn'in, İbn Ömer'in müsnedinde çok daha fazla hadise yer vermiş olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰ *Muksirûnun* geriye kalanları Ebû Hureyre, Câbir b. Abdillâh ve Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin müsnedleri ise kayıp cüzlerde yer aldığı için onlardaki hadis sayıları bilinmemektedir. *Muksirûnun*

⁸⁰ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/476.

⁸¹ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/184. İbn Hacer onun hakkında "küçük (genç) *tâbiî*" dedikten sonra İbn Hibbân'dan "hadisinin *mürsel* olduğu"nu, el-Beğavî vasıtasıyla İbn Mende'den de "*sohbeti olmadığı*"nı nakleder (İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/248).

⁸² el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 6/195.

⁸³ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 4/53.

⁸⁴ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 6/149.

⁸⁵ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/97.

⁸⁶ *el-Muhtâra*'nın kayıp cüzlerindeki müsned sahiplerinin isimlerinin tespiti için *Feyzu'l-kadîr* elbette tek kaynak değildir. Kaynak taraması yaparak başka isimler bulmak mümkündür. Örneğin; Züheyr b. Surad el-Cüşemî için bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/322-326.

⁸⁷ Talha b. Mu'âviye es-Sülemî, Âmir b. Mes'ûd el-Cümeihî ve Abdullâh b. Cübeyr el-Huzâ'î (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 8/149-151, 208-210, 9/131-135).

⁸⁸ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-mü'esses*, 2/430.

⁸⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 13/186.

⁹⁰ Nitekim el-Münâvî, Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da İbn Ömer'den naklen (إن الله لا يجمع هذه الأمة على (ضلالة أبدا وإن يد الله مع الجماعة فاتبعوا السواد الأعظم فإنه من شد شد في النار) hadisini rivayet ettiğini haber vermiştir (el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 2/271). Ancak bu hadis elimizdeki mevcut nüshada yer almamaktadır. Buradan, İbn Hacer'in ifade ettiği "*İbn Ömer'in müsnedinin sonlarına kadar ulaştı*"ğı bilgisini de teyid edecek şekilde, mevcut nüshadaki bu son müsnedin de eksik olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır.

hanım sahâbîsi Hz. Âişe'nin (r.ha) müsnedi de klasik tertibe göre *el-Muhtâra*'nın son kısmında (*Müsnedü'n-nisâ*) yer alacağından telif edilen kısımda yoktur.

Bunların haricinde dikkat çeken müsnedler ise: 152 rivayetle Übeyy b. Ka'b el-Ensârî, 149 rivayetle Ubâde b. es-Sâmit, 83 rivayetle Abdullâh b. Büsr el-Mâzinî, 74 rivayetle Üsâme b. Zeyd ve 65 rivayetle Abdullâh b. ez-Zübeyr'in müsnedleridir. Geriye kalanların hepsinin rivayet sayıları 50'nin altında olmakla birlikte çoğunun rivayeti de 10'dan azdır.

1.3. Nüshaları

el-Muhtâra'nın günümüze ulaşan kısımlarının nüshalarından ilki, mevcut tahkikli neşrine de esas teşkil eden Dimeşk Dârulkütüb ez-Zâhiriyye'deki nüshasıdır.⁹¹ Bu nüshanın bazı cüzleri bizzat müellif hattıyla bazısı ise müellife okunmuş olmakla birlikte talebelerinin hattıyladır.⁹² ez-Zâhiriyye nüshası dışında Mekke Harem-i Şerîf Kütüphanesi'nde bazı cüzlere ait 95 varaklık bir kısım da bulunmaktadır.⁹³

el-Mübârekpûrî (öl. 1353/1935) *Tuhfetü'l-ahvezî*'nin uzun mukaddimesinde "Sihâh-ı Sitte Haricindeki Sahîh Hadis Kitaplarının Zikri" başlığı altında Ziyâüddîn'den ve eseri *el-Muhtâra*'dan da bahsettikten sonra "Fâide" diyerek, *el-Muhtâra*'nın Hâfız İbn Kesîr hattıyla olan bir nüshasının Hizânetü'l-Kütübî'l-Cermeniyye'de (Berlin/Almanya) bulunduğunu söylemiştir.⁹⁴ Yine Almanya'da, Leipzig (Karl Marx) Üniversitesi Kütüphanesinde "el-Muhtâra fi'l-hadîs" ismiyle bir nüshasının varlığından bahsedilmiştir.⁹⁵ Ancak verilen bilgilerden her iki kaydın da esasen aynı nüshaya işaret ettiği anlaşılmıştır.

Diğer taraftan, ilgili nüshaya ulaşmak için çaba harcayan ilim adamlarının gayretleri bir netice vermemiştir. Mez-kûr nüshanın varlığı, meçhul bir hal almıştır. Şayet el-Mübârekpûrî'nin verdiği bilgi bizzat müşahedesine dayanıyorsa, eserin onun vefatından sonra cereyan eden II. Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında kaybolma yahut gizlenmiş olma ihtimali akıllara gelmektedir.⁹⁶

⁹¹ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/52; Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, *Fihrisü mecâmî'i'l-Medreseti'l-Ömeriyye fî Dârilkütübî'z-Zâhiriyye* (Kuveyt: Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, 1408/1987), 101-102, 442-444; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-Hadîsü'n-nebeviyyü's-şerîf ve ulûmuh ve ricâlüh* (Ammân: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1412/1992), 1/42 (264); Muhammed Mutî' el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn fî sîreti muhaddisi's-Şâm el-Hâfız Ziyâiddîn* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999), 315-319; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Fihrisü mahtûtâti Dârilkütübî'z-Ziyâ'iyye el-Müntehab min mahtûtâti'l-hâdîs*, thk. Meşhûr Hasen Âlü Selmân (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1422/2001), 441-443.

⁹² el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/52; el-Hâfız, *et-Tenvîh ve't-tebyîn*, 317-319; el-Elbânî, *Fihrisü mahtûtâti Dârilkütübî'z-Ziyâ'iyye*, 441-443.

⁹³ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/52-53; el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil*, 3/1436 (577), 1455 (649).

⁹⁴ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Mukaddime, 1/162, 336.

⁹⁵ el-Mecma'u'l-Melikî, *el-Fihrisü's-şâmil*, 3/1397 (278).

⁹⁶ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 163; Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* Adlı Eseri", 87.

Hasnâ Bekrî, son asırda yaşamış Dimeşki tarihçi Muhammed Edîb el-Hısnî'nin (öl. 1385/1939) *Muntehebâtü't-tevârîh li-Dimeşk* isimli eserine atıfla İstanbul kütüphanelerinden birinde *el-Muhtâra*'nın bir nüshasının bulunduğunu söylemiştir.⁹⁷ Ancak ilgili eserdeki ifadeye bakıldığında "...o, *el-Ahkâm*'ın ve *Fezâilü'l-a'mâli'l-muhtâra*'nın sahibidir, Âsitâne kütüphanelerinin birinde bir nüshası mevcuttur..."⁹⁸ ifadesiyle karşılaşılmaktadır.⁹⁹ Mevcut hatanın el-Hısnî'den değil de matbaa kaynaklı olduğu ihtimâliyle yazma eser kataloglarında yapılan taramalar neticesinde maalesef herhangi bir neticeye ulaşılamamıştır.

Son olarak, el-İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâm Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans çalışmasında *el-Muhtâra*'nın bir kısmını tahkîk eden Ferrâc el-Kahtânî, Hollanda Leiden'daki Devlet Kütüphanesi'nde kitabın bazı cüzlerinin yazmalarının varlığından bahsetmiştir.¹⁰⁰

1.4. Neşri

el-Muhtâra, ilk defa 1407-1409/1987-1989 yıllarında yüksek lisans çalışması olarak el-İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâm Üniversitesi'nde Sâlih Ahmed Rızâ'nın danışmanlığında bir grup araştırmacı tarafından tahkîk edilmiştir.¹⁰¹ Fakat bu çalışma eserin mevcut kısmının tamamını kapsamayıp toplamda 2300 hadislik kısımdır.¹⁰² Daha sonra Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş tarafından yeniden tahkîk edilen eser, 1420-1421/2000-2001 yıllarında Beyrût'ta (Dâru Hadır) 13 cilt olarak neşredilmiştir. Bu yeni baskıda 120'den fazla sahâbîden toplam 5401 rivayet yer almaktadır. İlk ciltten yedinci cildin sonuna kadar sırayla 2751 hadis yer alırken, kalan ciltlerin her biri müstakil olarak numaralandırılmıştır.¹⁰³ Numaralandırmada metinler değil senedler esas alınmıştır.¹⁰⁴ Buna göre, elimize ulaşan kısımda; aşere-i mübeşşerenin 1125, muksirûndan Enes b. Mâlik'in 1239, Abdullâh b. Abbâs'ın 1538, Abdullâh b. Ömer'in ise 97 rivayeti bulunmaktadır. Geri kalan 1402 rivayet ise diğer sahâbîlerin müsnedlerindedir.

İbn Dehîş, tahkîkinde; rivayetlerin mevcut kaynaklarına giderek karşılaştırma yapmış, hadislerin tahrîcini vermiş, sened ve ricâl değerlendirmeleri yaparak hadislerin sıhhatine dair söz söylemiştir.¹⁰⁵ Ancak baskıdaki matbaa hatalarına ilaveten özellikle yapmış olduğu sıhhat değerlendirmelerindeki eksiklik ve isabetsizlikler sebebiyle tenkid

⁹⁷ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 163.

⁹⁸ (وهو صاحب الأحكام وفضائل الأعمال المختارة يوجد منه نسخة في أحد مكاتب الأستانة) ifadesiyle, *el-Muhtâra*'dan (المختارة) önce atıf harfi vâv (و) olmaksızın.

⁹⁹ Muhammed Edîb Âlü Takıyyiddîn el-Hısnî, *Muntehebâtü't-tevârîh li-Dimeşk* (Beyrût: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 1399/1979), 3/960.

¹⁰⁰ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 163.

¹⁰¹ Mustafâ Ammâr Munlâ, *Mu'cemu mâ tubî'a min kütübî's-sünne* (Medîne: Dâru'l-Buhârî, 1418/1997), 6-7; Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 166 (1. dip.).

¹⁰² Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 166.

¹⁰³ 8. ciltte 504, 9. ciltte 551, 10. ciltte 451, 11. ciltte 440, 12. ciltte 397 ve 13. ciltte 307 hadis bulunmaktadır.

¹⁰⁴ *el-Makdisî, el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/69.

¹⁰⁵ *el-Makdisî, el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/63-65.

edilmiştir.¹⁰⁶ Kanaatimizce senedlerin sadece asıl kaynağından yukarıya doğru olan kısmının değerlendirilmesi¹⁰⁷ ve bunun da İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb*'inin esas alınarak yapılmış olması¹⁰⁸ da bir başka eksikliklerdir.

Ebû Muhammed Ahmed Şihâte es-Sekenderî, *Dekâiku't-tenbîh ve't-ta'rîf bimâ fi'l-Ehâdisi'l-muhtâra mine'l-ahtâi ve't-tashîf* isimli cüzünde, İbn Dehîş tahkîkinde tespit ettiği hatalara dikkat çekmiştir.¹⁰⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Rîze'nin (öl. 440/1049)¹¹⁰ Muhammed b. Abdillâh b. Zeyd olarak,¹¹¹ Ubeydullâh b. Habâbe'nin (öl. 389/999)¹¹² Abdullâh b. Habâbe¹¹³ olarak, Ebû Sa'îd el-Halîl b. Ahmed es-Siczî'nin (öl. 378/988)¹¹⁴ nisbesinin eş-Şecerî¹¹⁵ olarak ve Ebu'l-Ferec Ahmed b. Osmân b. el-Fazl el-Mahbezi'nin (öl. 464/1071)¹¹⁶ nisbesinin el-Mecnezî,¹¹⁷ el-Mahberî¹¹⁸ ve el-Mehzî¹¹⁹ olarak üç farklı şekilde verilmesi bunlardan bazısıdır. Bunlara ilaveten ilgili neşirde çokça imlâ, noktalama ve harekeleme hatası da vardır.¹²⁰ Bu itibarla *el-Muhtâra* daha hassas, kapsamlı ve yeni bir tahkîk çalışmasını hak etmektedir.

¹⁰⁶ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 166-167.

¹⁰⁷ Örneğin; Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde geçen bir hadiste; Ziyâüddîn'in *el-Müsned*'e ulaştığı sened (kısmı) ihmal edilip, Ahmed b. Hanbel'in rivayeti elde ettiği isnad incelenmiştir (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/63-64).

¹⁰⁸ Râvîlerden hareketle hadislerle hüküm verilirken *Takrîbu't-Tehzîb*'deki 12 mertebeli taksime itimad edilmiştir (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/64).

¹⁰⁹ es-Sekenderî, Ebû Muhammed Ahmed Muhammed Şihâte el-Elfî, *Dekâiku't-tenbîh ve't-ta'rîf bimâ fi'l-Ehâdisi'l-muhtâra mine'l-ahtâi ve't-tashîf*, 5-7, 9-10, 12-13, 15-16, 21 vd..

¹¹⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/27, 44, 231, 233, 325, 3/18, 35, 37, 39, 40 vd.. Krş. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/595.

¹¹¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/88, 94, 96, 133, 186, 208, 338, 384, 455, 466 vd..

¹¹² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/472, 2/156, 162, 171, 4/426, 5/26, 10/62. Krş. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/548.

¹¹³ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/470, 2/83, 228, 5/34.

¹¹⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/32, 226, 313, 4/186, 424, 5/256, 259, 261, 6/262, 8/99 vd.. Krş. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/437-438.

¹¹⁵ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/85.

¹¹⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/411. Krş. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 5/494.

¹¹⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/462.

¹¹⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/470, 11/380

¹¹⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/484.

¹²⁰ Örneğin: (كذى)nin (كذي/كذى) şeklinde yazılması (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 7/93, 113, 116, 203, 8/23, 47, 48 vd.; (بجيلة)nin (بجيلة) yazılması (3/143); Ziyâüddîn'in hocalarından İbn Taberzed'in (أبو حفص عمر بن محمد بن طبرزد) isminin (بن طبرزد) ve (بن طبرزدان) şeklinde yazılması (5/52, 8/131); bir başka hocası Muhammed b. Nûh'un (محمّد بن نوح الجنديسابوري) şeklinde yazılması (2/76, 90, 390); el-Hasen b. Mükrem el-Bezzâz'ın (الحسن بن مكرم بن حسان البراز) isminin (بن حسان البراز) şeklinde yazılması (1/108) bunlardan bazısıdır.

2. Eserin Muhteva Değerlendirmesi

2.1. Mahiyeti ve Özellikleri

Ziyâüddîn, *el-Muhtâra*'nın kısa ve özlü mukaddimesinde kitabın hedeflerinden ve şartlarından şöyle bahseder:

"...İşte bunlar, *el-Buhârî* ve Müslim'in *es-Sahîhleri*'nde yer almayanlardan seçtiğim hadislerdir. Ancak bazen *el-Buhârî*'nin *mu'allak* olarak verdiği hadisleri de zikrettim. Bazen de ceyyid senetli illetli hadisler de zikrettik ki bunların illetlerini açıklayalım da bilinsinler..."¹²¹

Bu satırlardan anlaşılacağı üzere Ziyâüddîn kitabında, *es-Sahîhân*'dakiler hariç sahîh olarak tespit ettiği hadislere yer verecek, bunların yanında isnadı sağlam/sahîh olup illetli olan hadisleri de illetlerinin görülmesi ve durumunun bilinmesi için zikredecektir. Dolayısıyla *el-Muhtâra*, *el-Buhârî* yahut Müslim gibi mutlak olarak/sadece sahîh hadisleri ihtiva eden bir hadis kitabı değildir.¹²² Ancak yine mukaddimeden anlaşılacağı üzere asıl ve öncelikli hedefi *es-Sahîhân* haricindeki (hükmü belirtilmemiş) sahîh hadisleri tespit edip derlemektir.¹²³

Konuyla ilgili Hasnâ Bekrî de Ziyâüddîn'in kitabına alacağı hadislerde iki farklı kısmı hedeflediğini söylemiştir. Bunlardan ilki: kendi değerlendirmesine göre sahîh olup *es-Sahîhân*'da yer almayan hadislerdir. Ancak *el-Buhârî*'nin asıl hadislerinden olmayıp *mu'allak* olarak verdiklerinden bazıları bunun istisnasıdır. İkinci kısım ise: zâhiren sahîh olup illetli olan hadislerdir. Bunları da gizli kusurlarını göstermek (ve değerlendirmek) için kitabına almıştır. Hasnâ Bekrî bu değerlendirmesinin hemen ardından, binaenaleyh kitaptaki hadisler için genelleme yaparak "sahîh" demenin isabetli olmayacağını, *el-Muhtâra*'da sahîh li-zâtihi ve sahîh li-ğayrihi hadisler olduğu gibi -ki bunlar çoğunluktadır- hasen li-zâtihi ve hasen li-ğayrihi yanında zayıf, mu'allel ve şâz hadislerin de bulunduğunu, bu durumun da mukaddimesinde belirtilen şartlara uygun olduğunu, kitabı inceleyen ve Ziyâüddîn'in kitaptaki yöntemini araştıran âlimlerin kanaatlerinin de böyle olduğunu ifade eder.¹²⁴

Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'daki yöntemi üzerine değerlendirmelerde bulunan eş-Şerîf Hâtim el-Avnî de mukaddimedeki ifadelerden hareketle, *el-Muhtâra*'nın *el-Buhârî* ve Müslim'in hadisleri gibi sahîh hadisleri ihtiva edeceğini; ancak bunların onlardakinden başka hadisler olacağını söyledikten sonra bu itibarla kitabın, *es-Sahîhân* üzerine bir *müstedrek* kitabı olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Ayrıca sahîh hadisler yanında sağlam senetli

¹²¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/69-70.

¹²² Burada, *el-Buhârî* ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde de *mu'allak*, *mürsel* yahut illetli olup *sahîh* hükmünü taşımayan hadislerin var olduğu hakikati/bilgisi unutulmuş değildir. Ancak kastolunan, *Şeyhân*'ın da kastettiği gibi usûl hadisleridir. Bu gibi hadislerin bu kitaplarda yer almasının çok farklı gayeleri ve izahları olduğu hatırlanmalıdır.

¹²³ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 168-169.

¹²⁴ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 168-169.

¹²⁵ eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne ve menâhicü musannifihâ*, y.a. Ebû Muhenned en-Necdî, Onuncu Bant, 3, On Birinci Bant, 4-5. İnternet ortamında bulunan *Mesâdiru's-sünne*, eş-Şerîf Hâtim el-Avnî'nin bazı derslerine ait bant kayıtlarının - PAUİFD, 9 (2) 2022

görünüp illeti olan hadisleri de illetlerini beyan için vereceğini ifade eden Ziyâüddîn'in, bu söylediklerini eserinde bilfiil yerine getirdiğini belirtmiştir.¹²⁶

Hemen ifade etmek gerekir ki her ne kadar mukaddimedede geçen “el-Buhârî ve Müslim’de bulunmayanlar” ifadesinden hareketle *el-Muhtâra* için tür olarak “*müstahrec*” yahut “*müstedrek*” tabirini kullanılmış ise de aslında hem mukaddimededen rahatça anlaşılabilmesi hem de kitabın muhtevâsından ve yönteminden açıkça görülebileceği üzere *el-Muhtâra* istilâhî anlamda bir *müstahrec* yahut *müstedrek* çalışması değildir.¹²⁷ Nitekim Ziyâüddîn; *el-Ahkâm*,¹²⁸ *el-Emrâz ve'l-keffârât*,¹²⁹ *Fezâilü'l-a'mâl*¹³⁰ ve *Sıfatü'l-cenne*¹³¹ gibi diğer bazı kitaplarındaki hadis değerlendirmelerinde “el-Buhârî'nin/Müslim'in şartına göre” ifadelerini çokça kullanmışken *el-Muhtâra*'da bu ifadeye sadece bir yerde rastlamaktayız.¹³² Şayet *el-Muhtâra*, *es-Sahîhân* üzerine telif edilmiş bir müstedrek çalışması olsaydı, Ziyâüddîn'in kendi değerlendirmesine göre sahîh olan hadislerden sonra bu ve benzeri ifadeleri görmemiz gerekirdi. Hâlbuki hadis tarihinde sınırlı sayıda örneği bulunan müstedrek türünün iki meşhur eseri olan el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'i ile ed-Dârekutnî'nin *el-İlzâmât*'ında çok sık ve

kendisinden alınan izinle- Ebû Muhenned en-Necdî tarafından yazıya aktarılmış 12 belgelik (word) halidir (Bk. <https://www.noor-book.com> (Erişim 20 Ağustos 2022)). DİA “Müstedrek” maddesini kaleme alan İbrahim Hatiboğlu da eş-Şerîf el-Avnî gibi *el-Muhtâra*'yı *es-Sahîhân* üzerine yapılan *müstedrek* çalışmalarından biri olarak vermiştir (İbrahim Hatiboğlu, “Müstedrek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/134). Benzer şekilde Kalaç da “*Ziyâüddîn el-Makdisî'nin el-Ehâdisü'l-Muhtâre adlı eseri, Sahîhayn'da yer almayan sahîh hadisleri derleme amacıyla kaleme alınan eşsiz bir çalışmadır. Bu yönüyle müstedrek türü bir çalışma niteliğindedir.*” değerlendirmesinde bulunmuştur (Rıdvan Kalaç, *Kudâme Ailesi ve Hadis* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 395). Ayrıca bk. Rıdvan Kalaç - Arif Gezer, “Kudâme Ailesinden Ziyâüddîn el-Makdisî Ve Hadis Literatürüne Katkısı”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/1 (2020), 274, 276.

¹²⁶ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 3-4.

¹²⁷ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 168 (2. dip.); Efendioğlu, “Ziyâeddîn el-Makdisî ve *el-Ehâdisü'l-muhtâra* Adlı Eseri”, 88-89.

¹²⁸ el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî, *es-Sünen ve'l-ahkâm ani'l-Mustafâ 'aleyhi efdalü's-salât ve's-selâm*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe (Cidde: Dâru Mâcid Asîrî, 1425/2004), 1/33, 188 (3. dip.) (İsnade علی شرط م), 2/194 (إسناده علی رسم البخاري), 294 (علی شرطه), 376 (إسناده علی رسم مسلم).

¹²⁹ el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî, *el-Emrâz ve'l-keffârât ve't-tıbb ve'r-rukayyât*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî (Kâhire: Dâru İbn Affân, 1420/1999), 29, 126 (هذا علی شرط مسلم), 52 (رجاله علی شرط مسلم), 60 (هذا علی شرط الصحيحين), 62 (هذا علی شرط الصحيحين).

¹³⁰ el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî, *Fezâilü'l-a'mâl*, thk. Gassân İshâ Muhammed Hermâs (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 569 (هذا إسناده علی شرط صحيح مسلم).

¹³¹ el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî, *Sıfatü'l-cenne*, thk. Sabrî b. Selâme Şâhîn (Riyâd: Dâru Belensiyye, 1423/2002), 61 (هذا الحديث علی شرط البخاري), 82 (هذا علی شرط الصحيحين), 99, 135, 171, 176 (هذا عندي علی شرط مسلم).

¹³² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 9/108 (قلت: وهذا الحديث علی شرط مسلم والله أعلم).

açık şekilde istidrâk ifadelerine rastlanırken¹³³ *el-Muhtâra*'da böyle bir durum söz konusu değildir.

el-Muhtâra bilinen meşhur (ıstılâhî) anlamıyla bir *müstahrec* kitabı da değildir. Çünkü bilindiği üzere *müstahrec*lerde, esas alınan kitap yahut kitaplardaki rivayetlere, musannifin hocası yahut daha üst tabakadaki bir râvî ile birleşen başka senedlerle ulaşma gayesi asıldır.¹³⁴ Hâlbuki Ziyâüddîn, kitabının mukaddimesinde *es-Sahîhân* hadislerinin haricindeki hadisleri hedeflediğini söylemektedir. Dolayısıyla *el-Muhtâra* için bir *müstahrec* çalışması demek de isabetli değildir. Yukarıda, kitabın asıl isminin tespiti esnasında zikri geçen “el-Müstahrec”, “el-Müstahrec ‘ale’s-Sahîhayn” gibi isimlerin de müellifin kendi isimlendirmesi olmayıp talebelerinin yahut sonraki âlimlerin yakıştırmaları olduğundan bahsedilmişti. Yine ıstılâhî manası dışındaki “farklı hadis kitaplarından derlenen hadislerden oluşturulan eser” anlamıyla *müstahrec* isimlendirmesinin makul karşılanabileceğine değinilmişti.¹³⁵

Bütün bunlardan hareketle, *el-Muhtâra*'nın anlaşıldığı şekliyle *müstahrec* veya *müstedrek* türüne örnek ol(a)mayacağı yahut bu kullanımların kitabın türünü ifadeye yeterli görülmediği ifade edilmelidir. Bununla birlikte *el-Muhtâra*'nın birçok özelliğiyle *müstedrek* türünü aştığı ve daha hususî bir telif tarzına örneklik ve öncülük ettiği iddia edilebilir.

2.2. Tertibi ve Yöntemi

Ziyâüddîn, *el-Muhtâra*'yı alışlagelenden farklı bir tarzda telif etmiştir. Eser, müsned tarzında olmakla birlikte *mu'cem*lerde görüldüğü üzere alfabetik tertiptedir.¹³⁶ et-Taberânî'nin (öl. 360/971) *el-Mu'cemu'l-kebir*'inde olduğu gibi sahâbî isimleri alfabetik tertipte olan müsnedlerdendir. Aynı şekilde her bir sahâbînin müsnedinin râvîleri de alfabetiktir. Bu farklı tertibi, hem eserin telifi hem de eserden istifade noktasında kolaylık olarak görülmüştür.¹³⁷ Yine tercemeler/müsnedlerdeki¹³⁸ bu tertib -

¹³³ Bk. el-Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/43, 46, 48, 49, 51, 52 vd.; ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 66, 67, 69, 70, 71 72 vd..

¹³⁴ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nûruddîn İtr (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1430/2009), 22-23.

¹³⁵ Bk. başlık: 1. GENEL OLARAK ESER.

¹³⁶ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/57, 3/320-321; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

¹³⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/25; el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih el-Hasenî, *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1416/1995), 1/346, 2/724. Eserin *müsned* (ale'r-ricâl) tarzında telifi gerçekten daha kolaydır. Zira ale'l-ebvâb tarzda tasnif edeceği bir eserde, çokça istifade ettiği *müsned*lerden alacağı/aldığı hadisleri tekrardan konularına göre başlıklar altında verecek olması onun işini zorlaştıracaktır (el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 6).

¹³⁸ Eser tamamlanmadığı için olsa gerek tercemelerin tarzında biçim birliği yoktur. Ziyâüddîn bazen müsnedini vereceği sahâbînin ismini uzunca nesebiyle verirken (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/71, 165, 3/13, 49, 91 vd.) bazen sadece babasına nisbetle ismini (ve

klasik kitaplardaki (mu'cem, ricâl, tabakât) usûle riayetle- müsnedlerin sonundaki (varsa) el-Künâ (Künyeler) kısmında da devam etmiştir.¹³⁹

el-Muhtâra esasen alfabetik olmakla birlikte, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i örnek alınarak, istisnâî olarak aşere-i mübeşşerenin müsnedleri ile başlamaktadır.¹⁴⁰ Önce fazilet sırasına göre dört halifenin müsnedleri, ardından da geri kalan cennetle müjdeli altı sahâbînin müsnedleri yer alır. İlk müsned olan Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde yine bir istisnâ ile fazilet esasına göre önce sahâbîlerin, sonra tabîîlerin ondan rivayetleri yer almaktadır.¹⁴¹ Böylece kitap, Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Ebû Bekr'den (r.a.) nakilleri ile başlamaktadır.¹⁴²

el-Buhârî ve Müslim'den sonra gelen ve sahîh hadislere dair telifte bulunan herkeste, onların tashîhte bulunmadığı sahîh hadisleri derleyerek bir tamamlama gayreti görülür. İbn Huzeyme'de, İbn Hibbân'da ve el-Hâkim en-Neysâbü'rî'de görülen bu gayrete Ziyâüddîn'de de rastlanmaktadır.¹⁴³ O da öncekilerin, hakkında hüküm vermediği fakat sıhhat şartını taşıdığını tespit ettiği hadisleri derleyerek ehl-i ilmin dikkatine sunmak istemiştir. Bunun için de *es-Sahîhân* haricindeki birçok meşhur kitaptan ve hadis cüzünden istifade etmiştir.¹⁴⁴

Sahîh hadislere ilavede bulunmak istediği için el-Buhârî ve Müslim'de yer alan hadislere kitabında yer vermeyen Ziyâüddîn; İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve el-Hâkim'in *Sahîhleri*¹⁴⁵ gibi eserlerden de pek az yararlanmıştır.¹⁴⁶ Kitabını daha ziyade, eserlerinde hadis alma şartlarından bahsetmeyen yahut rivayetlerinin senedleri hakkında değerlendirmede bulunmayan *müsned*, *mu'cem* ve *hadis cüzü* gibi eserlerden seçerek oluşturmuştur.¹⁴⁷

Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da takip ettiği usûle/yönteme gelinecek olursa; öncelikle, şartına göre sahîh olan rivayet yahut rivayetleri (varsa *mütâbi'* ve *şâhidleri*yle) vermektedir. Bunun ardından hadisin tahrîcini yaparak tariklerine değinmektedir.¹⁴⁸ Bu arada gerekli gördüğünde, senedde geçen kimliği kapalı râvîler hakkında tanıtıcı kısa

künyesini) vermekle yetinmiştir (1/431, 2/11 vd.). Yine bazı tercemelerde râvîyle ilgili hususî bilgiler vermiştir (1/134, 418, 4/83, 93).

¹³⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/340, 423-429, 2/408, 8/359, 9/109, 10/396.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-mü'esses*, 2/430; el-Kettânî, *Hadis Literatürü: er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kutubi's-sünneti'l-müşerrefe*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 17 (12. dip.).

¹⁴¹ Hz. Ebû Bekr'in müsnedini fazilet esasına göre tertib eden Ziyâüddîn, sâhâbî râvîlerden sonra tâbiün râvîlerine de *muhadramlardan* Kays b. Ebî Hâzım ile başlamıştır (el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/143).

¹⁴² el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/73.

¹⁴³ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Beşinci Bant, 12.

¹⁴⁴ Bk. başlık: 2.3. Kaynakları.

¹⁴⁵ el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin meşhur eseri *el-Müstedrek*, gayesi ve sahîh hadisleri ihtivâ eden eserlerden sayılması sebebiyle *Sahîh(u'l-Hâkim)* diye de isimlendirilmiştir (ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/460; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 21-22).

¹⁴⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/20, 23.

¹⁴⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/23-24.

¹⁴⁸ el-Avnî, bu özelliğinden dolayı *el-Muhtâra*'nın *tahrîc* kitaplarından da sayılabileceğini ifade etmiştir (el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 7).

bilgiler vermektedir. Ardından hadisle ilgili tespit edilmiş illet veya ihtilaflı haller varsa önceki âlimlerden -çoğunlukla ed-Dârekutnî ve İbn Ebî Hâtim'den- nakille bunlara temas etmektedir. Böylece -çoğu kez- hadisin sıhhat şartını taşımadığına işaret etmiş olmaktadır. Ancak aktardığı bu bilgi(ler)nin eksik ya da hatalı olduğunu tespit etmişse bu defa “Ben (de) derim ki” (قُلْتُ) deyip kendi değerlendirmesini vererek hadis hakkındaki kanaatini izhar etmektedir. Ziyâüddîn, hadis metinlerinin anlaşılmasına yönelik *garîbü'l-hadîs* yahut *fıkhü'l-hadîs* gibi mevzulara ise neredeyse hiç değinmemektedir.¹⁴⁹

Ziyâüddîn'in yöntemiyle ilgili olarak şu husus oldukça mühimdir: Kitabındaki gayelerinden biri olan illetli hadislerin illetlerini beyan meselesi tam olarak anlaşılmadığından ulemânın övgüyle bahsederek *Sahîh* kitaplar arasında saydığı *el-Muhtâra*, kimilerince içerisinde birçok zayıf/illetli hadis barındırmakla problemli ve kusurlu görülmüştür.¹⁵⁰ Kitaptaki rivayetlerin bir kısmı, bu eksik yahut yanlış anlama sebebiyle tenkid edilmiştir. Elbette Ziyâüddîn'in de hata ettiği veya yanlış olduğu yerler olabilir; ancak bu noktada, kitabına aldığı hadislerin hangilerini tashîh için hangilerini de ta'lîl için serdettiğinin iyi bilinmesi ve ayırt edilmesi oldukça önemlidir.¹⁵¹

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için misal vermek yerinde olacaktır: Ziyâüddîn, kitabın ilk müsnedi olan Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde (Hz. Ömer'in ondan rivayetiyle); önce Ebû Ya'lâ'nın, sonrasında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'lerine varan senedleriyle metni aynı olan iki rivayet vermiştir. Ardından hadisin tahrîcini yaparak, aynı hadisi en-Nesâî'nin de Ahmed b. Hanbel'e varan senediyle rivayet ettiğine işaret etmiştir. Bu bilgiden sonra ise hadisle ilgili ed-Dârekutnî tarafından yapılmış olan değerlendirmelere yer vermiştir. Böylece zikrettiği hadislerle ilgili problem teşkil eden bir hususun olup olmadığına değinmiştir. ed-Dârekutnî'nin değerlendirmelerinde, serdettiği rivayetle ilgili problem gözükmemesine rağmen senedle ilgili tereddüte düştüğü noktaya “قُلْتُ” (Ben de derim ki) diyerek temas etmiştir.¹⁵²

Mezkûr hadislerle ilgili muhakkık İbn Dehîş de şu değerlendirmeyi yapmıştır: Her iki hadisin râvîleri¹⁵³ sika râvîler olmasına rağmen, isnadlarında kopukluk vardır. Zira senedde yer alan ve Humeyd b. Abdirrahmân tâbiîdir, sikadır; ancak Hz. Ömer'e yetişmemiştir. el-Vakîdî (öl. 207/823); Humeyd'in Hz. Ömer'i görmediğini ve de ondan bir şey dinlemediğini, zaten yaşının ve vefatının (öl. H 95) bunu gösterdiğini, belki dayısı Hz. Osman'dan (hadis) dinlemiş olabileceğini söylemiştir. Nitekim el-Buhârî de *et-Târîhu'l-kebîr*'de Humeyd'in Osman'dan (hadis) dinlediğini kesin bir dille ifade etmiştir.¹⁵⁴ Ziyâüddîn'in, bu iki hadisi kitabına almasının sebebi ise “Humeyd'in, Hz. Ömer'den semâ'ının olmadığına dair” bir delile vâkîf olmayışıdır. Sanki Ziyâüddîn, el-

¹⁴⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece üç yerde, hadis metninde geçen *garîb* kelimeler açıklanmıştır (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/95, 3/143, 5/72).

¹⁵⁰ Bk. başlık: 2.5. el-Muhtâra'ya Yönelik Eleştiriler.

¹⁵¹ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 201-202.

¹⁵² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/73-75.

¹⁵³ Tahkikte değerlendirmeye alınan râvîlerin, hadisin yer aldığı kaynağın sahibinden (musanniften) yukarı kısımdaki râvîler olduğu hatırlanmalıdır.

¹⁵⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/73 (dip.).

Vâkidî'nin bu ifadesini görememiş veya görmüş fakat itibar etmemiştir.¹⁵⁵ Esasen Ziyâüddîn'in hadislerle ilgili tereddüdü bu noktadadır. ed-Dârekutnî'den hadisle ilgili yaptığı naklin sebebi de budur. Fakat kendi değerlendirmesinde de ifade ettiği üzere “ed-Dârekutnî bu hususta bir şey söylememiştir.”. Ziyâüddîn de bu sebeple olsa gerek, senedin ittisali hususunda tereddüdünü “Humejd b. Abdirrahmân Hz. Ömer'den hadis dinlemiş midir, bil(e)miyorum.” cümlesiyle ifade etmiştir.¹⁵⁶

Bir başka misal: Yine Hz. Ebû Bekr'in müsnedinde (bu defa Hz. Osman'ın ondan rivayetiyle); Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'ine varan senediyle naklettiği hadisin ardından Ahmed b. Hanbel'in de bu hadisi -muhtasar olarak- iki farklı tarikten rivayet ettiğini söylemiştir. Gerekli gördüğü için, hadisin senedinde “Ebu'l-Huveyris” şeklinde sadece künyesiyle zikredilen râvînin isminin Abdurrahmân b. Mu'âviye olduğunu hatırlattıktan sonra ed-Dârekutnî'den nakille hadisle ilgili problemlere ve ihtilaflara ver vermiştir. ed-Dârekutnî burada, (hadisi Hz. Osman'dan nakleden) Muhammed b. Cübeyr'in Hz. Osman'dan semâ'ının sabit olmadığını, dolayısıyla da hadisinin *mürsel* olduğunu söylemiş, ardından da hadisin *muttasıl* senedinden, bu seneddeki *teferrüden* ve oradaki bir râvînin *zabt* kusurundan bahsetmiştir. Sonrasında da kendi isnadıyla hadisin başka bir tarikini (*mütâbi*) zikretmiştir.¹⁵⁷ Ziyâüddîn ise ed-Dârekutnî'nin bu değerlendirmelerine “İbn Vehb'in, Hayve < Ukayl < İbn Şihâb < Muhammed b. Cübeyr < Hz. Ömer tarikiyle naklettiği rivayetteki, Muhammed b. Cübeyr'in Hz. Ömer'i minberdeyken “Neseblerinizi öğrenin, akrabalarınızı gözetin.” buyururken dinlediği bilgisiyle istidrakte bulunarak “(Hz.) Ömer'den semâ'ı sahîh (sabit) oluyorsa, (Hz.) Osman'dan semâ'ının olması (hiç) uzak değildir.” demiştir.¹⁵⁸

Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'daki yöntemiyle ilgili el-Avnî de benzer değerlendirmelerle: “Serdettiği hadisin sıhhatine dair sarâhaten tashîhte bulunduğu gibi, et-Tirmizî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi âlimlerin tashîhini naklederek hükmettikleri de olmuştur. Hadiste bir illet veya ihtilaf olduğunda -ki bu illet veya ihtilaf hadise zarar verebilir yahut vermeyebilir-¹⁵⁹ buna temas etmiş ve açıklamıştır. Bunu yaparken de çoğunlukla önceki âlimlerden nakilde bulunmuştur. Bazen ise nakilde bulunmasına rağmen farklı görüş beyan etmiştir ki bu durum onun bu ilimdeki yüksek mertebesini göstermektedir.”¹⁶⁰ demiştir.

el-Avnî'nin devam eden değerlendirmeleri Ziyâüddîn'in kitaptaki metodununa dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ziyâüddîn'in öncelikli gayesinin, bildiği bütün sağlam senedli hadisleri arz etmek olduğu değerlendirmesi *el-Muhtâra*'ya sağlıklı bir bakış açısı getirerek kitap hakkında, tenakuz arz edecek şekilde verilen bilgi veya değerlendirmeleri

¹⁵⁵ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/74 (dip.).

¹⁵⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/75.

¹⁵⁷ İbn Dehîş, *Lisânü'l-Mizân*'dan yaptığı nakille ed-Dârekutnî'nin verdiği bu ikinci isnâdın problemlili olduğuna dikkat çekmiştir.

¹⁵⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/79-81. İlet(ler)i beyan için serdedilen diğer bazı rivayetler için bk. 2/194-196, 3/242, 6/307-308, 7/124-125, 9/523, 10/255-256.

¹⁵⁹ Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/67-68, 3/103-104, 5/120, 10/61-63, 171-172.

¹⁶⁰ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 4.

vuzûha kavuşturmaktadır. Eserindeki yöntemini tam olarak kavrayabilen için Ziyâüddîn'in belirlediği gayeye doğru kendi metoduyla ulaşmakta ne kadar hassas davrandığı açıktır.¹⁶¹

Ziyâüddîn'in rivayetleri serdederken takip ettiği yöneme ise şöyledir: Genellikle -sahîh addettiği- hadisi birden fazla kaynak eserden vermektedir. Böylece bazen aynı hadisi dört beş farklı isnadıyla zikretmektedir. Örneğin: Hz. Ömer'in müsnedinde, Ebû Ümâme el-Ensârî'nin ondan naklettiği bir hadisi dört farklı senediyle vermiştir. Sırasıyla İbn Ebî Âsım, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ ve el-Heysem b. Küleyb'e ulaşan isnadlarıyla serdettiği hadisin metni dördünde de aynıdır.¹⁶² Ayrıca hadisteki ziyâde lafız,¹⁶³ illeti beyan¹⁶⁴ veya mütâba'at¹⁶⁵ gibi sebeplerle metin tekrarıyla farklılıklara dikkat çekmektedir. Bazen de bir metni farklı isnadları birleştirmek suretiyle serdetmektedir.¹⁶⁶

2.3. Kaynakları

el-Muhtâra oldukça zengin bir kaynakçaya sahiptir. Zira Ziyâüddîn onu, yıllar süren ilmî gayretleri neticesinde rivayet hakkını elde ettiği yüzlerce eserden seçtiği hadislerden meydana getirmiştir. *Müsned*, *mu'cem*, *câmi'*, *sünen*, *fevâid*, *müntekâ*, *cüz* gibi farklı tarz ve konularda tasnîf edilmiş birçok rivayet/hadis eseri ve bunlara ilaveten *târîh*, *ilel*, *cerhta'dîl* ve *ricâl* kitabı *el-Muhtâra*'nın kaynakları arasındadır. Ziyâüddîn'in yararlandığı bu kaynaklar şöyledir:

2.3.1. İsmi Açıkça Zikredilen Kaynakları

Çoğunlukla hadisin kaynağına işaret etmeyen Ziyâüddîn, tahrîc gayesiyle hadisin farklı tariklerini gösterirken, bazen hadisin yer aldığı eserlerin ismini vermektedir. Yine hadisle ilgili râvî değerlendirmeleri, illetler yahut farklı gayeler için yaptığı alıntılarının bazısında alıntının kaynağına işaret etmektedir. Ziyâüddîn'in ismini açıkça zikrettiği eserler şunlardır:

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (öl. 204/819) *el-Müsned*'i,¹⁶⁷ İshâk b. Râhûye'nin (öl. 238/853) *el-Müsned*'i,¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'i¹⁶⁹ ve *el-Eşribe*'si¹⁷⁰, el-Adenî'nin (öl. 243/858) *el-Müsned*'i,¹⁷¹ Ahmed b. Menî'nin (öl. 244/858-59) *el-Müsned*'i,¹⁷² Abd b. Humeyd'in (öl. 249/863-64) *el-Müsned*'i,¹⁷³ el-Buhârî'nin (öl.

¹⁶¹ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 4-5.

¹⁶² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/167-170.

¹⁶³ Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/85-86 vd..

¹⁶⁴ Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/352-353, 2/93-95, 293-294, 3/77-78, 339 vd..

¹⁶⁵ Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/287-288, 9/370-372, vd..

¹⁶⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 3/80 vd..

¹⁶⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/137, 231, 301, 313, 380, 452, 452, 456, 460, 476 vd..

¹⁶⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/148, 231, 281, 313, 320, 352, 368, 382, 396, 3/23 vd..

¹⁶⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/123, 196, 207, 314, 348, 378, 441, 444, 510, 3/75 vd..

¹⁷⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/400, 3/184.

¹⁷¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/451.

¹⁷² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/147, 248.

¹⁷³ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/147, 174, 182, 189, 196, 211, 268, 434, 441, 453 vd..

256/870) *es-Sahîh*'i¹⁷⁴ ve *et-Târîh(u'l-kebîr)*'i,¹⁷⁵ Müslim'in (öl. 261/875) *es-Sahîh*'i,¹⁷⁶ İbn Mâce'nin (öl. 273/887) *es-Sünen*'i,¹⁷⁷ Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *es-Sünen*¹⁷⁸ ve *el-Merâsîl*'i,¹⁷⁹ et-Tirmizî'nin (öl. 279/892) *eş-Şemâil*'i,¹⁸⁰ İbn Ebî Âsım en-Nebîl'in (öl. 287/900) *el-Et'ime*'si,¹⁸¹ en-Nesâî'nin (öl. 303/915) *es-Sünen*'i¹⁸² ve *Amelü yevm ve leyle*'si,¹⁸³ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (öl. 307/919) *el-Müsned*'i,¹⁸⁴ er-Rûyânî'nin (öl. 307/919-20) *el-Müsned*'i,¹⁸⁵ İbn Huzeyme'nin (öl. 311/924) *es-Sahîh*'i¹⁸⁶ ve *et-Tevhîd*'i,¹⁸⁷ Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin (öl. 316/929) *es-Sahîh*'i (*el-Müstahrec*),¹⁸⁸ el-Heyssem b. Küleyb'in (öl. 335/946) *el-Müsned*'i,¹⁸⁹ İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) *es-Sahîh*'i¹⁹⁰ ve *es-Sikât*'i,¹⁹¹ et-Taberânî'nin (öl. 360/971) *el-Mu'cem(u'l-kebîr)*'i¹⁹² ve *es-Sünne*'si,¹⁹³ İbn Adiyy'in (öl. 365/976) *el-Kâmil*'i,¹⁹⁴ Ebû Ahmed el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin (öl. 378/988) *el-Kündâ'sı*,¹⁹⁵ ed-Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *es-Sünen*'i,¹⁹⁶ Halef el-Vâsıtî'nin (öl. 401/1010) *Etrâfu's-Sahîh(ayn)*'i,¹⁹⁷ Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'i,¹⁹⁸ İbn Merdûye'nin (öl. 410/1020) *et-Tefsîr(u'l-müsned)*'i,¹⁹⁹

-
- 174 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/114, 5/109, 7/99, 8/51, 103, 329, 9/39, 61, 10/212 vd..
- 175 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/232, 2/132, 3/21, 75, 135, 144, 4/78, 228, 6/207 vd..
- 176 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/233, 268, 279, 288, 517, 2/202, 354, 3/148, 151 vd..
- 177 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/152, 229, 254, 2/360, 412, 3/63, 4/66, 145, 6/52 vd..
- 178 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/148, 178, 179, 243, 394, 413, 425, 429, 435, 2/70 vd..
- 179 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/264.
- 180 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/181, 2/201, 3/109, 216, 5/221, 6/49, 7/12, 229 vd..
- 181 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 5/284.
- 182 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/491, 5/282, 6/262, 7/47, 56.
- 183 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/112, 158, 164, 229, 249, 435, 2/181, 220, 270, 322 vd.. Eserin adı, geçtiği bütün yerlerde *nekreye* izafetle *'Amelü yevm ve leyle* olarak, beş yerde de (3/188, 4/14, 5/222, 8/188, 10/372) *el-Yevm ve'l-leyle* olarak yer almıştır.
- 184 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/306, 436, 438, 457, 469, 493, 3/69, 83, 266, 5/258 vd..
- 185 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/144.
- 186 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/279, 404, 2/139, 3/188, 232, 319, 345, 430, 4/18 vd..
- 187 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/124.
- 188 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 8/48, 9/505.
- 189 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/115, 365, 371, 2/17, 4/18, 138.
- 190 Eserin adı çoğunlukla *es-Sahîh* olarak geçmekteyken (el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/157, 228, 232) bir yerde *el-Envâ'* ve *t-tekâsîm* şeklinde yer almıştır (1/125).
- 191 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/371, 5/90, 11/336.
- 192 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/228, 10/311.
- 193 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 10/311.
- 194 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 5/90, 7/282.
- 195 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, IX, 112, 225, 521.
- 196 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/363, 7/126.
- 197 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/287, 8/227.
- 198 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/158, 299, 342, 372, 2/118, 163, 3/130, 4/36, 6/302 vd..
- 199 el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 10/286, 11/227. Ebû Bekr İbn Merdûye'nin *et-Tefsîr(u'l-müsned)*'i de günümüze ulaştığı bilinmeyen eserlerdedir. Bu itibarla, Ziyâüddîn'in ondan aktardığı rivayetler *el-Muhtâra*'nın kıymetini artırmaktadır.

Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Ma'rifetü's-sahâbe'si*²⁰⁰ ve İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *ed-Du'afâ'sı*.²⁰¹

İsmi zikrolunan bu 35 eser, *el-Muhtâra*'nın kaynaklarının sadece bir kısmıdır. Bunlarla birlikte tespit edebilen eser sayısı toplam 102'dir. Esasen gerçek sayının bundan da çok daha fazla olduğunu tahmin etmek güç değildir. Zira bir kısmını *Sebetü mesmû'ât*'ı vesilesiyle tespit edebildiğimiz bu eserler haricinde, *Sebet*'te zikri geçen fakat tahammül tarîki (isnâdı) belirtilmeyen daha birçok eser bulunmaktadır. Elimizdeki *Sebet*'in bir kısmının, *el-Muhtâra*'nın da yarıya yakın kısmının eksik oluşu bilgisi bu hakikati teyid etmektedir.²⁰²

2.3.2. Rivayet Kaynakları

Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da en çok istifade ettiği hadis kaynakları 900 civarında rivayetle et-Taberânî'nin *mu'cemleri* -özellikle de *el-Mu'cemu'l-kebîr*'i-, 800 civarında rivayetle Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ve 550 civarında rivayetle Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'idir.²⁰³ Daha sonra ise sırasıyla Ahmed b. Menî',²⁰⁴ el-Heyssem b. Küleyb,²⁰⁵ er-

²⁰⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/228.

²⁰¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/22.

²⁰² Nitekim hızlı bir taramayla, Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'da Neysâbürlü meşhur muhaddis Ebû Amr Osmân b. Muhammed el-Mahmî'nin (öl. 481/1088) bir *cüzünden* rivayette bulunduğu bilgisine rastladık (Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/579-580). Ancak ilgili rivayet bugün elimizdeki matbu kısımda yer almamaktadır.

²⁰³ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Müsned*'inin *el-Müsnedü'l-kebîr* ve bunun muhtasarı olan *el-Müsnedü's-sağîr* diye iki ayrı rivayeti vardır. Bugün elimizde mevcut olan -farklı neşirleriyle- 7600'e yakın hadis ihtiva eden ve bilinen tek râvîsi Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hemdân el-Hîrî'nin rivayetiyle olan *el-Müsnedü's-sağîr*'dir (Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî el-Mevsilî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Ya'lâ el-Mevsilî (el-Müsnedü's-sağîr)*, thk. Heyet (Kâhire: Dârü't-Te'sîl, 1438/2017), Mukaddime İlmiyye, 1/30, 51, 1/207). Ancak Ziyâüddîn'in nakillerinden anlaşıldığı üzere o *el-Müsnedü'l-kebîr*'den rivayette bulunmaktadır. Zirâ hem *el-Müsned*'e ulaştığı râvî *el-Müsnedü'l-kebîr*'in bilinen tek râvîsi olan Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Mukri'dir (Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/73, 76, 79, 84, 85, 92, 97, 105, 107, 112 vd.) hem de *el-Müsned*'den naklettiği bazı rivayetler elimizdeki *el-Müsned*'de yer almamaktadır (Bk. 1/213, 312, 313, 4/24, 7/19, 8/15, 17, 9/518, 521, 544 vd.). Bu durum *el-Muhtâra*'nın önem ve kıymetini artıran bir hususiyettir.

²⁰⁴ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin müşterek hocalarından olan Ahmed b. Menî'in *el-Müsned*'i de günümüze ulaştığı bilinmeyen eserlerdendir. İbn Menî'in *el-Müsned*'indeki bazı rivayetler; İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* isimli eseriyle, Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî'nin (öl. 840/1436) *İthâfü'l-hıyerati'l-mehera bi-zevâidi'l-mesânîdi'l-aşera (İthâfü's-sâdeti'l-mehera)* isimli eseri vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır ve bilinebilmektedir (M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/521; İsmail Lütfi Çakan, "Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/468). Dolayısıyla Ziyâüddîn'in İbn Menî'in *el-Müsned*'inden aktardığı, ancak elimizdeki bu kaynaklarda olmayan rivayetler de *el-Muhtâra*'nın önemini artırmaktadır.

²⁰⁵ el-Heyssem b. Küleyb'in *el-Müsned*'i de günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Aşere-i mübeşşerenin müsnedleri ile başlayıp diğer sahâbîlerin müsnedlerine herhangi bir sıra gözetilmeksizin yer verilen eserden (Yavuz Köktaş, "Şâfi, Heysem b. Küleyb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/368) günümüze ulaşan sadece 7-15. cüzler arasındaki 9 cüzde yer alan 1533(+11) hadislik kısmıdır (Bk. eş-Şâfi, Ebû Sa'îd el-

Rûyânî,²⁰⁶ Abd b. Humeyd²⁰⁷ ve el-Adenî'nin²⁰⁸ *müsned*leri gelmektedir. Müsnedler içerisinde Ahmed b. Hanbel'in müsnedinin en başta yer almasında *el-Müsned*'in kapsamlı bir eser olmasının yanı sıra kendi mezhep imamının eseri oluşunun da payı olsa gerektir. Bu eserlerden sonra ise İbn Ebî Âsım en-Nebîl, Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ebû Bekr İbn Merdûye ve İbnü'l-Mukri'in kitapları fazlaca göze çarpan kitaplardır. Bunlardan sonra ise *es-Sahîhân* hâricinde *Kütüb-i Tis'a*'nın kalan kitapları, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'leri ile el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'i gibi diğer bazı eserler gelmektedir. Bütün bunlara ilave olarak, bazısının sadece isminden haberdar olduğumuz, günümüze ulaştığı bilinmeyen ya da kısmen ulaşan kitaplar ve hadis cüzleri de *el-Muhtâra*'nın kıymetini artıran kaynakları arasındadır.²⁰⁹

Yukarıda ismi zikrolunanlar haricinde *el-Muhtâra*'nın rivayet kaynaklarından dikkat çeken bazı eserler ise şunlardır:

1. Vekî' b. el-Cerrâh (öl. 197/812); *ez-Zühd*,²¹⁰
2. Abdurrezâk b. Hemmâm (öl. 211/826-27); *el-Musannef*,²¹¹
3. Sa'îd b. Mansûr el-Horâsânî (öl. 227/842); *es-Sünen (et-Tefsîr min Süneni Sa'îd b. Mansûr)*,²¹²

Heysem b. Küleyb el-Binkesî, *el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullâh (Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1994). *el-Muhtâra*, eş-Şâşî'nin *el-Müsned*'inin günümüze ulaştığı bilinmeyen cüzlerinden naklettiği rivayetlerle de kıymet kazanmaktadır.
²⁰⁶ Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî'nin *el-Müsned*'i de günümüze kısmen intikâl etmiştir (er-Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn, *Müsnedü'r-Rûyânî ve bi-zeylihi'l-müstedrek mine'n-nusûsi's-sâkita*, thk. Eymen Alî Ebû Yemânî (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), Tahkîkin Mukaddimesi, 1/24-27). Hatta İbn Hacer dahi onu, tam olarak elde edemediği müsnedlerden biri olarak zikretmiştir (İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır vd. (Riyâd: Dârul-Âsime - Dâru'l-Ğays, 1419/1998), 2/21-22). Dolayısıyla *el-Muhtâra*, *el-Metâlibü'l-âliye* haricindeki er-Rûyânî'nin *el-Müsned*'ine ait rivayetleriyle önem arz etmektedir.

²⁰⁷ Abd b. Humeyd'in günümüze ulaşan müsnedi, *el-Müsned(ü'l-kebîr)* isimli hacimli eserinden, talebesi İbrâhîm b. Hureym eş-Şâşî'nin semâ' yoluyla elde edip naklettiği ve *el-Müntehab (min Müsnedi Abd b. Humeyd)* yahut *el-Müsnedü's-sağîr* diye bilinen muhtasarıdır (Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Ebû Abdillâh Mustafâ b. el-Adevî (Riyâd: Dâru Belensiyye, 1423/2002), Tahkîkin Mukaddimesi, 1/12, 15, 22).

²⁰⁸ İbn Ebî Ömer el-Adenî'nin *el-Müsned*'i de günümüze ulaştığı bilinmeyen eserlerden olup onda yer alan bazı hadisler, yine İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-âliye*'si ve el-Bûsîrî'nin *İthâfü'l-hiyerati'l-mehera*'sı sayesinde bilinebilmektedir. Bu itibarla *el-Muhtâra*'daki, Ziyâüddîn'in el-Adenî'nin *el-Müsned*'inden aktardığı fakat elimizdeki bu kaynaklarda olmayan rivayetler de *el-Muhtâra*'nın kıymetini artırmaktadır.

²⁰⁹ Ziyâüddîn'in bu eserlerden nakilleri, hem onlardaki isnadlar ve isnadlı bilgilerden haberdar olmak hem de elimizdeki kitaplarda/neşirlerde yer alan hata ve eksiklikleri giderebilmek noktasında fayda sağlamaktadır (Bk. el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 6, 7).

²¹⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/207, 2/170-171, 3/77, 222 (Bk. el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî, *Sebetü mesmû'âti'l-İmâm el-Hâfiz Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999), 85-86).

²¹¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/471, 2/137, 5/167, 285, 6/261, 7/173, 228, 8/401, 402.

²¹² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 10/47, 66, 13/25.

4. Alî b. el-Ca'd el-Bağdâdî (öl. 230/844-45); *el-Müsned*,²¹³
5. Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe (öl. 235/849); *el-Musannef*,²¹⁴
6. Ebû Alî el-Hasen İbn Arafe el-Abdî (öl. 257/871); *Cüz'ü İbn Arafe*,²¹⁵
7. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî (öl. 258/872); *ez-Zühriyyât*,²¹⁶
8. İsmâ'îl b. Abdillâh el-Abdî Semmûye (öl. 267/880); *Fevâidü Semmûye*,²¹⁷
9. İbn Ebi'd-Dünyâ (öl. 281/894); *Zemmü'l-müskir*,²¹⁸
10. el-Hâris İbn Ebî Üsâme et-Temîmî (öl. 282/895); *el-Müsned*,²¹⁹
11. Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (öl. 285/899); *İkrâmü'd-dayf*,²²⁰
12. Ebû Bekr İbn Ebî Âsım (öl. 287/900); *el-Âhâd ve'l-mesânî*,²²¹ *es-Sünne*,²²² *es-Savm*,²²³ *el-Cihâd*,²²⁴ *ed-Diyât*,²²⁵
13. Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (öl. 290/903); *Ziyâdâtü'l-Müsned*,²²⁶
14. Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (öl. 301/913); *Sıfâtü'l-münâfikîn*,²²⁷ *es-Siyâm*,²²⁸
15. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshâk es-Serrâc (öl. 313/925); *Hadîsü's-Serrac*,²²⁹ *el-Emâlî*,²³⁰ *el-Beytûte*,²³¹
16. Ebu'l-Kâsım el-Begâvî (öl. 317/929); *Mu'cemu's-sahâbe*,²³²

²¹³ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/155, 261, 472, 2/83, 157, 192, 221, 228, 358, 3/401 vd.
²¹⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 5/292, 9/433, 10/212. Ziyâüddîn'in, Abdurrezzâk es-San'ânî ile Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'lerine varan kendi isnadının olmadığı, bunlardan başka eserler vasıtasıyla nakilde bulunduğu söylenmiştir (el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-ahkâm*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/150 (2. dip.)).
²¹⁵ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 11/253 (Bk. es-Sevvâs, *Fihrisü mecâmî'î'l-Medreseti'l-Ömeriyye*, 107).
²¹⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/288, 2/111, 112, 7/176, 8/231, 9/118, 357, 367, 11/140, 154 vd. (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 56).
²¹⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/24, 3/156, 183, 305, 4/148, 353, 5/100, 123, 175, 6/144 vd. (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 231).
²¹⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/502 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 183, 197).
²¹⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/118, 298, 3/193, 9/196-197, 10/196 (Bk. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 66).
²²⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 5/268, 8/134, 138 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 225).
²²¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/107, 167, 184, 200, 224, 239, 275, 394, 464, 474 vd..
²²² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/172, 176, 255, 264, 447, 474, 2/87, 93, 258, 3/151 vd..
²²³ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 3/111 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 161).
²²⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 11/13.
²²⁵ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 12/329-330.
²²⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/433, 437, 2/150, 155, 156, 158, 263, 284, 285, 286 vd..
²²⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/343, 344.
²²⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 3/105, 106, 110, 4/397-398 (Bk. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 47).
²²⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 5/43, 85-86, 6/280, 7/23, 11/332, 334, 337 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 55, 63, 73, 195).
²³⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/85, 2/32, 226, 4/186, 424-425, 5/256, 261, 6/262, 8/99, 10/199 vd. (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 63, 73).
²³¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/426 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 75).
²³² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/383, 6/307, 7/46, 8/25 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 193).

17. Ebû Arûbe el-Hüseyn b. Muhammed el-Harrânî (öl. 318/931); *el-Evâil*,²³³
18. el-Hüseyn b. İsmâ'il el-Mehâmîlî (öl. 330/942); *Emâli'l-Mehâmîlî*,²³⁴
19. İbn Adiyy el-Cürcânî (öl. 365/976); *el-Kâmil*,²³⁵
20. İbnü'l-Askerî (öl. 375/985); *el-Kerem ve'l-cûd ve sehâü'n-nüfûs*,²³⁶
21. Ebû Ahmed el-Hâkim en-Neysâbü'rî (öl. 378/988); *Şi'âru ashâbi'l-hadîs*,²³⁷
22. Ahmed b. Ca'fer b. Hemdân el-Katî'î (öl. 378/988-89); *el-Katî'iyât*,²³⁸
23. İbnü'l-Mukri el-İsfahânî (öl. 381/991); *Hadîsü'l-Leys b. Sa'd*,²³⁹
24. Ebû Tâhir el-Muhallis (öl. 393/1003); *Hadîsü'l-Muhallis*,²⁴⁰
25. Temmâm b. Muhammed er-Râzî (öl. 414/1023); *Fevâidü Temmâm*,²⁴¹
26. Ebû Nu'aym el-İsfahânî (öl. 430/1038); *Hilyetü'l-evliyâ*,²⁴² *Ma'rifetü's-sahâbe*,²⁴³
27. İbn Hayrûn el-Bağdâdî (öl. 488/1905); *el-Fevâidü'l-avâli's-sihâh el-muharrece alâ kitâbeyi'l-Buhârî ve Müslim*,²⁴⁴
28. Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî (öl. 533/1138); *el-Emâlî*,²⁴⁵ *Hadîsü's-Serrac*,²⁴⁶ *Hadîsü Abdirrahmân b. Bişr*,²⁴⁷ *es-Sübâ'iyât*.²⁴⁸

Hemen belirtmek gerekir ki Ziyâüddîn, bu kaynaklar içerisinde -mukaddimesinde belirttiği şartına riâyet ederek- el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerinden sadece istişhâd ve tahrîc (*şâhid*) gayesiyle istifade etmiştir. Ziyâüddîn'in, kitabında "*es-Sahîhân*

-
- 233 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 2/56, 3/386, 6/159, 195, 7/137, 12/38, 39 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 161-170).
 - 234 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/227, 228, 3/221, 4/247, 5/241, 6/350, 7/51 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 51, 213).
 - 235 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 3/117, 11/410, 411, 412.
 - 236 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 2/119, 3/83, 5/15 (Bk. es-Sevvâs, *Fihrisü mecâmî'i'l-Medreseti'l-Ömeriyye*, 200).
 - 237 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 2/340, 3/165, 9/43, 13/174 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 146).
 - 238 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 2/20, 198, 6/117, 349, 7/15, 9/432, 546, 10/40, 12/181.
 - 239 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 9/209, 249, 279 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 58).
 - 240 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 5/154, 6/89, 7/114, 8/153, 161, 168, 11/346, 13/131 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 114, 177, 181, 194, 209, 218).
 - 241 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/331, 401, 2/55, 6/109, 310, 7/190, 198, 9/78, 464.
 - 242 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 4/429, 5/233, 7/182, 9/192, 193, 13/134.
 - 243 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 3/36, 4/239.
 - 244 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/274, 2/385, 3/216, 5/10, 104, 229, 288, 6/33, 39, 66 vd. (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 117).
 - 245 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 6/345, 7/33, 13/122 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 61, 92).
 - 246 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 5/60-61, 6/21, 43, 44, 250, 7/12, 11/334, 354, 12/292, 293, 13/83 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 62).
 - 247 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 5/17, 6/50. (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 73, 92)
 - 248 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 4/425, 7/273, 8/112, 182 (Bk. el-Makdisî, *Sebetü mesmû'ât*, 157-158, 176).

rivayetlerine yer vermeme şartı” ve bu şartına bağlı kalışı²⁴⁹ ayrıca kendisinin *es-Sahîhân*'a ne derece vakıf olduğunu göstermektedir. *es-Sahîhân* haricinde *Kütüb-i Sitte*'den; 50'den fazla hadisle en çok Ebû Dâvûd'dan, 30 civarında hadisle en-Nesâî'den, 10 civarında hadisle de İbn Mâce ve et-Tirmizî'den rivayette bulunmuştur.

2.3.3. İlel, Cerh-Ta'dîl, Târîh ve Ricâl Kaynakları

el-Muhtâra, rivayet eserleri yanında râvî ve hadis değerlendirmeleri hususunda da zengin bir kaynakçaya sahiptir. Birçok meşhur *ilel*, *cerh-ta'dîl*, *târîh* ve *ricâl* kaynağından yararlanan Ziyâüddîn'in en çok faydalandığı ve sıkça alıntı yaptığı eser ed-Dârekutnî'nin *el-İlel*'idir. Nitekim muaddimesinde ifade ettiği üzere Ziyâüddîn kitabında sadece sahîh hadislere yer vermeyecek, bunların yanında illetli olduğu halde sağlam gözüken hadislerin illetlerini beyan için bunlara da yer verecektir.²⁵⁰ İşte bu konuda *el-İlel* onun başucu kitabıdır. Hadislerdeki illet ve ihtilaflarla alakalı *el-İlel*'e 200'den fazla yerde atıfta bulunmuştur.²⁵¹ Onun hemen ardından ise râvî/ricâl değerlendirmeleri için İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i gelir.²⁵² Bunlardan sonra, sıkça rastlanmasa da yine İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs*'i, el-Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'i ve İbn Adıyy'in *el-Kâmil*'i istifade ettiği eserlerdendir.

el-Muhtâra'nın *ilel*, *cerh-ta'dîl*, *târîh* ve *ricâl* kaynaklarına dair tespit edilen eserler şunlardır:

1. Yahyâ b. Ma'în (öl. 233/848); *et-Târîh (Rivâyetü'd-Dûrî)*,²⁵³
2. Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî (öl. 256/870); *et-Târîhu'l-kebîr*,²⁵⁴
3. Ebû Bekr el-Esram (öl. 261/874-75); *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*,²⁵⁵
4. Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî (öl. 280/894); *Târîhu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî*,²⁵⁶
5. İbn Ebî Hâtim er-Râzî (öl. 327/938); *el-Cerh ve't-ta'dîl*,²⁵⁷ *İlelü'l-hadîs*,²⁵⁸ *el-Merâsîl*,²⁵⁹

²⁴⁹ Ziyâüddîn'in *es-Sahîhân*'daki hadislerle kitabında yer vermeyişinde gösterdiği hassasiyet ve gayret için bk. el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/141, 287-288, 312, 5/75, 244 (*'lı dip.), 260, 8/99, 227, 11/60.

²⁵⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/70.

²⁵¹ 100 civarında yerde “*kâle'd-Dârekutnî...*” (el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/74, 81, 90, 106, 112 vd.), 94 yerde “*sü'ile'd-Dârekutnî anhu...*” (1/179, 193, 211, 237, 296 vd.), 3 yerde “*sü'ile'd-Dârekutnî an hâze'l-hadîs...*” (1/147, 353, 3/364), 12 yerde “*zekera'd-Dârekutnî...*” (1/86, 141, 270, 361, 2/79 vd.) ifadesiyle.

²⁵² 16 yerde “*zekerahû İbn Ebî Hâtim*” (el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/203, 391, 440, 2/23, 315 vd.), 11 yerde “*kâle İbn Ebî Hâtim*” (1/304, 2/25, 72, 95, 292 vd.), 53 yerde (ise babasından naklen) “*kâle Ebû Hâtim er-Râzî*” (1/234, 500, 2/30, 32, 37 vd.) ifadesiyle. Bunların haricinde de pek çok defa (Bk. 1/417, 421, 2/77, 159, 243, 3/22, 83, 5/146 vd.).

²⁵³ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/124, 2/21, 286, 4/96, 5/108, 8/111, 9/134, 10/12.

²⁵⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/232, 2/25, 77, 132, 3/20, 21, 75, 144, 405, 4/78-79 vd..

²⁵⁵ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 6/59, 10/249.

²⁵⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/207, 331, 340, 9/134, 10/12, 54.

²⁵⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/124, 203, 304, 326, 391, 417, 421, 440, 2/23, 25 vd..

²⁵⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 4/111-112, 5/101, 168, 298, 6/66, 67, 178, 7/59, 175.

²⁵⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/161, 2/294, 377, 3/153, 154, 171, 9/255.

6. İbn Hibbân el-Büstî (öl. 354/965); *el-Mecrûhîn*,²⁶⁰ *es-Sikât*,²⁶¹
7. İbn Adiy el-Cürçânî (öl. 365/976); *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*,²⁶²
8. Ebû Ahmed el-Hâkim en-Neysâbü'rî (öl. 378/988); *el-Künâ*,²⁶³
9. Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî (öl. 385/995); *İlelü'l-hadîs*,²⁶⁴ *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*,²⁶⁵ *el-İlzâmât*,²⁶⁶
10. Halef el-Vâsîfî (öl. 401/1010); *Etrâfu's-Sahîhayn*,²⁶⁷
11. Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî (öl. 401/1010-11); *Etrâfu's-Sahîhayn*,²⁶⁸
12. Ebû Bekr el-Berkânî el-Hârizmî (öl. 425/1034); *Müsnedü'l-Hârizmî*,²⁶⁹
13. Ebû Nu'aym el-İsfahânî (öl. 430/1038); *Ma'rifetü's-sahâbe*,²⁷⁰
14. Ebû Ya'lâ el-Halîlî (öl. 446/1055); *el-İrşâd*,²⁷¹
15. Ebû Abdillâh el-Humeydî (öl. 488/1095); *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*,²⁷²
16. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201); *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*.²⁷³

Tespit edilebilen bu isimler ve eserleri dışında Ziyâüddîn'in istifade ettiği diğer bazı eserlerin de olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁴

2.4. Önemi, Kıymeti ve Hadislerinin Sıhhati

el-Muhtâra, dönemindeki çalışmalardan görülebileceği üzere²⁷⁵ *es-Sahîhân'a* ve diğer *Kütüb-i Sitte* eserlerinin otoritesine itimad eden ve onlardan destek alan bir eserdir. Bir hadis kitabı olarak *el-Muhtâra'nın* asıl kıymeti ise öncelikli olarak sadece onda yer alan rivayetlere sahip olması²⁷⁶ ve sıhhati iltizâm etmesinden kaynaklanmaktadır.²⁷⁷ Nitekim âlimlerin *el-Muhtâra* hadisleri için söyledikleri "*es-Sahîhân'dakilere ziyâde sahih*

²⁶⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 5/108, 133, 10/12, 135-136, 163, 217, 374, 11/114, 124, 13/158.

²⁶¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/371, 5/90, 11/336.

²⁶² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/18, 5/90, 169, 219, 7/282, 9/372, 558, 10/163, 11/114, 413, 13/183.

²⁶³ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 9/112, 225, 521.

²⁶⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/74-75, 76, 81, 90, 125, 141, 147-148, 179-180, 201 vd..

²⁶⁵ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/513, 9/408.

²⁶⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/74, 172, 185, 8/56, 88, 116, 178, 205, 9/36, 144, 238.

²⁶⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 8/227.

²⁶⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 11/60.

²⁶⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/321.

²⁷⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/228.

²⁷¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 7/188.

²⁷² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 1/287.

²⁷³ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/22, 217, 12/152.

²⁷⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/46-48; Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 181-199.

²⁷⁵ Bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, 138, 139-142; Kurt, *Eyyübîler Devrinde Hadis*, 276.

²⁷⁶ el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, 149-150 (Ebû Gudde'nin dipnotu).

²⁷⁷ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 14/474; el-İrâkî, *et-Takyîd*, 1/229; es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî (Hâşiyetü Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî* ile birlikte), thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, 2016/1437), 2/544; a.mlf., *el-Bahr ellezî zehar fî şerhi Elfıyyeti'l-eser*, thk. Enîs b. Ahmed el-Endûnûsî (Medîne: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1420/1999), 2/853.

hadislerdir.”²⁷⁸ “*es-Sahîhân*’dakiler haricinde ihticâca uygun hadislerdir.”²⁷⁹ ve benzeri ifadeleri bu hususa işaret etmektedir. Bununla birlikte, yukarıda ifade edildiği üzere, kitapta Ziyâüddîn’in illetlerini beyan için verdiği rivayetler de yer almaktadır.

Tasnif edildiği dönem itibariyle dikkat çeken eser, hedefleri ve ardından bıraktığı tesir ile de kendisinden çokça bahsettirmiştir. Nitekim *el-Muhtâra*, Ziyâüddîn’in hayatında olduğu gibi vefatından sonra da çokça rağbet görmüştür.²⁸⁰ Bunun için ciltlerine ve cüzlerine düşülmüş semâ’ kayıtlarına bakmak yeterlidir.²⁸¹ Sadece Enes b. Mâlik’in müsnedinin ilk cüzünde (16. cüz), tarihi belirtilmiş 21 adet semâ’ kaydı mevcuttur.²⁸² Bunlardan 10’u hicrî 632-638 seneleri arasında değişen tarihlerde müellifine,²⁸³ kalan 11’i ise 679-791 yılları arasında, bazıları müellifin talebesi bazıları ise kitabın rivayet hakkını elde etmiş kimselere okunduğuna dairdir.²⁸⁴

Gerek ez-Ziyâiyye’de gerekse el-Muzafferî ve Emevî Câmii gibi farklı mekânlarda, çok sayıda hoca ve talebenin katılımıyla oluşan meclislerin semâ’ kayıtları *el-Muhtâra*’ya olan rağbeti ve eserin önemini ortaya koymaktadır.²⁸⁵ Bu semâ’ kayıtlarında birçok meşhur isimlere rastlamak da mümkündür. İbrâhîm es-Sarîfînî (öl. 641/1243),²⁸⁶ Ziyâüddîn’in yeğeni Muhammed b. Abdîrrahîm (öl. 688/1289),²⁸⁷ Takîyyüddîn Süleymân b. Hamza (öl. 715/1315), Alemüddîn Ebû Muhammed el-Birzâlî (öl. 739/1339),²⁸⁸ Ebu’l-

²⁷⁸ İbn Abdilhâdî, *es-Sârimü’l-münkî*, 121, 198.

²⁷⁹ ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, 14/474; İbn Receb, *ez-Zeyl*, 3/518.

²⁸⁰ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/437-438.

²⁸¹ Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/443-477, Mülhak, 5/311-429, Mülhak, 6/355-469, Mülhak, 7/299-379.

²⁸² el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/436.

²⁸³ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/445-452.

²⁸⁴ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/452-468.

²⁸⁵ Bu kalabalık meclislerden bazıları için bk. el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/449-451 (Cemaziyelahir 636 tarihli semâ’ kaydı), 455-461 (Ramazan 705 tarihli semâ’ kaydı), 462-464 (Safer 709 tarihli semâ’ kaydı), Mülhak, 5/353-355 (Receb 632 tarihli semâ’ kaydı), 363-368 (Receb 708 tarihli semâ’ kaydı), 389-395 (Ramazan 705 tarihli semâ’ kaydı), 396-398 (Rebiulevvel 709 tarihli semâ’ kaydı), Mülhak, 6/364-370 (Ramazan 705 tarihli semâ’ kaydı), 399-405 (Ramazan 705 tarihli semâ’ kaydı), 429-437 (Ramazan 705 tarihli semâ’ kaydı), Mülhak, 7/364-368 (Şevval 705 tarihli semâ’ kaydı), 368-371 (Cemaziyelahir 709 tarihli semâ’ kaydı).

²⁸⁶ (Cemaziyevvel, Receb 635) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 5/357, Mülhak, 6/393.

²⁸⁷ (Muharrem 679, Receb 681, Şaban 683) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/452-455, (Safer 679, Şaban 683) Mülhak, 5/339-343, Mülhak, 7/326, 346.

²⁸⁸ (Ramazan 705, el-Câmi’u’l-Muzafferî) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü’l-muhtâra*, Mülhak, 4/455-461, (26 Şaban 705) Mülhak, 5/324, 326, 362, Mülhak, 6/364, 399, Mülhak, 7/364-365.

Haccâc el-Mizzî (öl. 742/1341),²⁸⁹ Ebû Sa'îd el-Alâî (öl. 761/1359),²⁹⁰ Yûsuf İbn Abdilhâdî (öl. 909/1503)²⁹¹ ve İbn Hacer el-Askâlânî (öl. 852/1449)²⁹² bunlardan bazısıdır.

Bütün bunlardan esere verilen önem ve kıymetin, telifinin hemen ardından başladığı anlaşılmaktadır.

el-Muhtâra'nın önemi ve kıymeti yanında hadislerinin sıhhati konusunda da âlimlerin değerlendirmeleri olmuştur. Ancak bu değerlendirmeler etraflıca olmayıp genellikle yeri geldikçe yapılan kısa açıklamalar şeklindedir.

Ziyâuddîn'in yeğeni ve *el-Muhtâra*'yı ikmâl eden Muhammed b. Abdirrahîm (Şemsüddîn İbnü'l-Kemâl öl. 688/1289)²⁹³ amcasının, *el-Muhtâra*'ya hadislerin sahîhlerini aldığını, ona bir tek zayıf hadis dahi almadığını, tekrara düşmemek ve istifadeyi artırmak için *Şeyhân*'ın rivayet ettiklerini rivayet etmemeyi kendine şart koştüğünü ifade etmiştir.²⁹⁴ İbnü'l-Kemâl'in bu ifadeleri elbette değerlendirme ve eleştiriye açıktır. Zira onun bu iddiası, bizzat kitabın vâkıasıyla uyuşmamaktadır. Dolayısıyla bu ifadeleri kendisinin kitap hakkındaki övgüsü ve genel kanaati olarak değerlendirmek mümkündür.

İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-İhnâ'*'de *el-Muhtâra*'nın hadislerinin sahîhlik derecesinin el-Hâkim'in tashîhinden daha üstün olduğunu, Ziyâuddîn'in tashîhinin et-Tirmizî, Ebû Hâtim el-Büstî ve benzerlerinin tashîhine yakın olduğunu ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak da *el-Muhtâra*'daki hataların azlığını ve ondaki tashîhin el-Hâkim'inki gibi olmayışını söylemiştir. Zira (ona göre) *el-Müstedrek* barındırdığı yalan ve uydurma olduğu açık hadisler sebebiyle *el-Muhtâra*'dan düşük seviyededir.²⁹⁵ Başka bir kitabında ise *el-Muhtâra* için "el-Hâkim'in *Sahîh*'inden (*el-Müstedrek*'ten) daha sahîh olan *el-Muhtâra*"²⁹⁶ ve "el-Hâkim'in *Sahîh*'inden daha iyi olan *el-Muhtâra*"²⁹⁷ ifadelerini kullanmıştır. İbn Teymiyye'nin bu değerlendirmelerinden, *el-Muhtâra*'ya ne denli itibar ettiği ve onu *el-Müstedrek*'ten üstün görüp İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'lerine yakın bulduğu anlaşılmaktadır.

ez-Zehebî, *el-Muhtâra* hadisleri için, "Bunlar *es-Sahîhân*'dakilerden başka ihticâca (delil alınmaya) uygun hadislerdir." demiştir.²⁹⁸ ez-Zehebî'nin bu değerlendirmesi mühim olduğu kadar genellemeci bir ifade gibi gözükmektedir.

²⁸⁹ (10 Cemaziyelevvel 714, Dimeşk Emevî Câmii) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Mülhak, 4/464-465, Mülhak, 5/325, 326, 330, 399, Mülhak, 7/352, 371-372.

²⁹⁰ (Cemaziyelevvel 712) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Mülhak, 4/464, Mülhak, 5/327, 330, 413, Mülhak, 7/323, 352, 371.

²⁹¹ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Mülhak, 4/468, Mülhak, 5/330, 404, 423.

²⁹² (H 802, 803, Dimeşk) el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, Mülhak, 5/330, 404, Mülhak, 7/375.

²⁹³ İbnü'l-Kemâl'in bu çalışmasının günümüze ulaştığı bilinmemektedir.

²⁹⁴ Ebu's-Saâdât el-Makdisî, Ahmed b. Abdillâh, *Sihâhu'l-ehâdîs fîmâ ittefeka 'aleyhi e'immetü'l-hadîs*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009), 1/23.

²⁹⁵ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *er-Red 'ale'l-İhnâ'î Kâdi'l-Mâlikîyye*, thk. ed-Dânî b. Münîr (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423), 104; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

²⁹⁶ İbn Teymiyye, *Kâ'ide celîle*, 41.

²⁹⁷ İbn Teymiyye, *Kâ'ide celîle*, 157.

²⁹⁸ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 14/474.

ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) de İbn Teymiyye'nin değerlendirmelerine benzer şekilde, Ziyâüddîn'in (*el-Muhtâra*'daki) tashîhinin el-Hâkim'inkinden üstün olduğunu ve et-Tirmizî ve İbn Hibbân'ın tashîhine yakın olduğunu söylemiştir.²⁹⁹

İbn Kesîr *el-Bidâye*'de ondan "İçerisinde hadise dair kıymetli ilimler vardır, el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inden daha iyidir, şayet tamamlanabilseydi..." diyerek bahsetmişken³⁰⁰ *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*'te, hocalarından bazısının³⁰¹ *el-Muhtâra*'yı el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inden üstün gördüğünü ifade etmiştir.³⁰²

İbn Receb *el-Muhtâra*'daki hadisler için, "*es-Sahîhân*'dakiler haricinde ihticâca uygun hadislerdir." dedikten sonra İbn Teymiyye'yi kastederek, bazı âlimlerin "O (*el-Muhtâra*), el-Hâkim'in *Sahîh*'inden daha iyidir." dediğini ilave etmiştir.³⁰³ *Sahîhü'l-Buhârî* şerhi *Fethu'l-bârî*'de ise "*el-Muhtâra* isimli *Sahîh*'inde" ifadesine yer vermiştir.³⁰⁴

İbn Teymiyye'nin ve daha başkalarının *el-Muhtâra*'yı *el-Müstedrek*'e takdîminin gerekçesini izah eden el-Avnî ise şunları kaydetmiştir: "Âlimlerin *el-Müstedrek*'e yönelik tenkidleri, hadislerinin gizli kusurlarından önce açık kusurları sebebiyledir. el-Hâkim'in eleştirilen hadislerinin çoğunda zayıf, metrûk veya müttehem râvîler yer almakta yahut da isnadında açıkça inkitâ' bulunmaktadır. İşte *el-Müstedrek*'in en çok tenkid edilen yönü bu iki durum sebebiyledir. Hâl böyle olunca yani eleştiriler zâhirî illetlerden kaynaklanınca, ona nisbetle Ziyâüddîn'in kitabını daha ârî bulmuşlar ve neticede *el-Muhtâra*'yı ona tercih etmişlerdir. Hiç şüphesiz böyledir de. Ancak bu durum, Ziyâüddîn'in tashîh ettiği hadislerin mutlak/kesin sahîh olduğu anlamına da gelmemektedir..."³⁰⁵

el-İrâkî *et-Takyîd ve'l-îzâh*'ta "sonraki âlimlerin hadisleri tashîhi meselesi"nde misaller verirken Ziyâüddîn el-Makdisî ve *el-Muhtâra*'sını da zikrederek, Ziyâüddîn'in onda sıhhati iltizâm ettiğini ve daha önce hakkında sahîh hükmü verilmemiş hadisleri tashîh ettiğini söylemiştir.³⁰⁶

İbn Hacer de İbn Teymiyye'nin *el-Muhtâra*'nın hadislerinin *el-Müstedrek*'in hadislerinden daha sahîh ve daha sağlam olduğunu söylemekle yetinmiştir.³⁰⁷

es-Sehâvî "min mezânni's-sahîh" tabiriyle *el-Muhtâra*'yı, içerisinde sahîh hadislerin bulunduğu eserler arasında zikretmiş ve *el-Müstedrek*'le kıyaslayarak ondan daha iyi olduğunu söylemiştir. Ancak bu değerlendirmelerinin hemen öncesinde, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme gibi bazı âlimler, her ne kadar eserlerinde sıhhati iltizam etmiş olsalar yahut et-Tirmizî gibi hadislerinin bazısı için "sahîh" hükmü verseler de buralarda yer alıp "sahîh" diye verilen nice hadislerin "hasen" seviyesinden öteye geçemeyeceğini ifade

299 es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, 1/30; el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

300 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/198; en-Nu'aymî, *ed-Dâris*, 2/72.

301 Kastettiği hocası, İbn Teymiyye olmalıdır.

302 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs li'l-Hâfiz İbn Kesîr* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1416/1995), 29.

303 İbn Receb, *ez-Zeyl*, 3/518-519.

304 İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, 2/108.

305 el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 5.

306 el-İrâkî, *et-Takyîd*, 1/229.

307 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/271.

etmiştir.³⁰⁸ Başka bir yerde de *el-Muhtâra*'nın müsned tertibinde olduğunu söyledikten sonra Ziyâuddîn'in onda sadece "sâlih li'l-hucce" rivayetlere yer verdiğini ilave etmiştir.³⁰⁹ es-Sehâvî'nin mezkûr ifadelerinden, *el-Muhtâra*'yı belli bir üstünlükte görmekle birlikte el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri gibi mutlak manada sahîh hadislerden oluşmuş bir eser olarak görmediği anlaşılmaktadır.

es-Suyûtî ise *Cem'u'l-cevâmi*'de *el-Muhtâra*'daki hadisler için "sahîh" ifadesini kullanmıştır.³¹⁰ Yine *Tedrîb*'de ve *el-Bahr*'da sadece "Onda sıhhati şart koşmuştur." ifadesine yer vermiştir.³¹¹

Tedrîb muhakkıki Muhammed Avvâme ise *el-Muhtâra* hakkında âlimler arasında şüyû bulan "Onda sıhhati şart koştu." ifadesinin, bizzat kitabın mukaddimesinden hareketle isabetli olmadığını söylemiştir. Eserin büyük oranda *el-Müstedrek*'e benzediğini, ancak illetleri beyan eden *müsned* bir eser olması bakımından ondan üstün olduğunu ifade ettikten sonra kıymetine ve önemine rağmen eser hakkında neredeyse (esaslı) hiçbir değerlendirme yapılmayışından yakınlık Şemsüddîn İbn Abdilhâdî'nin "*el-Muhtâra*'da çokça zayıf hadis vardır..."³¹² tenkidini aktarmıştır. Ardından bu ve benzeri tenkitlerin sebebini izah kabilinden, hadis hakkında hüküm vermenin nihayetinde ictihâdî olduğuna, kitaptaki bazı hadislerin, illetini beyan için verildiğine ancak bazılarının bunu fark edemeyip onu diğerleri gibi serdedilmiş zannettiğine dikkat çekmiştir. Son olarak da bütün bunlardan hareketle, bir hadisin sırf *el-Muhtâra*'da geçmiş olmasının onun sahîhliğini ifade etmeyeceğini hatırlatmıştır.³¹³

Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît*'de *el-Muhtâra*'yı çokça sahîh hadis ihtiva eden kitaplardan biri olarak tanıtmış,³¹⁴ ilerleyen sayfada ise "önemli uyarı" diyerek şunları kaydetmiştir: "Bilinmelidir ki müelliflerinin kendisinde sıhhati iltizam ettikleri bu kitaplar, sıhhat bakımından *es-Sahîhân*'ın derecesine varamaz. Zira onların müellifleri, el-Buhârî ve Müslim'in tashîh-taz'îf, ricâl tenkidi, hadisin illetlerini bilme hususlarındaki seviyelerine ulaşamamışlardır. Sahîhlik şartlarında *Şeyhân*'ın yaptığı gibi fazla gayret gösterememişlerdir. İşte bundan dolayı -sıhhati iltizam etmelerine rağmen- kitaplarının mertebesi *es-Sahîhân*'ın mertebesinden geridedir. Bunlardaki hadislerin hepsinin, sahîhliği kesin ve makbul hadisler olarak alınması (görülmesi) de gerekmez. (Nitekim) *el-Muhtâra*'da ve başkalarında, (müelliflerince) sahîh kabul edildiği halde bazı âlimlerin tenkit ettiği ve sıhhati hususunda muhalefette bulunduğu hadisler mevcuttur."³¹⁵ Ebû Şehbe, benzer ikazları *A'lâmü'l-muhaddisîn*'de de yapmıştır.³¹⁶

³⁰⁸ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/56-57.

³⁰⁹ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/320-321.

³¹⁰ es-Suyûtî, *Cem'u'l-cevâmi*, 1/44.

³¹¹ es-Suyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*, 2/544; a.mlf., *el-Bahr ellezî zehar*, 2/853.

³¹² İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, 2/480.

³¹³ es-Suyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*, 2/544-545 (2. dip.).

³¹⁴ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûm ve mustalahi'l-hadîs* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 250.

³¹⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 251.

³¹⁶ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *A'lâmü'l-muhaddisîn* (Kâhire: Merkezü Kütübî's-Şarkî'l-Evsat, ts.), 304.

el-Muhtâra'yı tahkik eden İbn Dehîş ise *el-Muhtâra*'nın tasnif gayesini, *es-Sahîhân* ve diğer *es-Sahîh* müelliflerinin eserlerinde yer vermedikleri ve *müsned*, *cüz* gibi eserlerde bulunup muttali olunmamış sahîh rivayetleri bir araya getirerek fakihlerin ve ilim taliplerinin rahatlıkla istifade edebilmesini sağlamak olarak ifade etmiştir. Ona göre, sahîh hadisleri derleme gayesiyle el-Buhârî ve Müslim, bu işin öncüleridirler. İbn Huzeyme ve İbn Hibbân ise, *Şeyhân*'ın açtığı yolda ilerlemekle birlikte sahîh hadisleri yenilerini ilave etmede fazla bir gayret gösterememişlerdir, zaten bunu da hedeflememişlerdir. Onların ardından, el-Hâkim ise kitabında mütesâhil davranıp sahîh olmayanları sahîh diye vererek isabet edememiştir. Geriye kalan *Sahîh* çalışmaları da öncekiler üzerine *istihrâc*, *ihtisâr* yahut *şerh* kabilinden olmuştur. Fakat Ziyâüddîn'in ise el-Buhârî ve Müslim'in açtığı bu yolda etraflı bir çaba göstererek *Şeyhân*'ın başlattıkları bu gayreti tamamlamayı amaçlamış ve büyük oranda da muvaffak olmuştur.³¹⁷ *el-Muhtâra*, hadislerinin sıhhati bakımından da *el-Müstedrek*'ten çok daha üstündür. Hatta İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'leri ayarında olup et-Tirmizî'nin *el-Câmi*'inden de üstündür. İbn Dehîş'e göre *şayet i'tibâr*, *mütâba'at* ve *istişâd* için verdikleri olmasa *el-Muhtâra*, *es-Sahîhân* ayarında bir eserdir.³¹⁸

Belirtmek gerekir ki İbn Dehîş'in *el-Muhtâra* hakkındaki bu övgülü ifadeleri fazla genellemecidir ve tahkiki vesilesiyle emek harcadığı esere bir vefa borcu olarak görülmelidir. Diğer taraftan, *el-Muhtâra* hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında, "sıhhat" vurgusunun öne çıktığı ve onun diğer *Sahîh* hadis kitapları ile kıyaslandığı görülmektedir. Ayrıca kitabın mukaddimesinden ve muhtevâsından hareketle, klasik bir *Sahîh* kitabı gibi olmadığına, gayesi gereği sahîh hadisler yanında sahîh görünen illetli hadisler de barındırdığına dikkat çekilmektedir. Bu itibarla, hadislerinin mutlak olarak sahîh görülmeyip incelenerek alınması gerektiği de ifade olunmuştur.

2.5. el-Muhtâra'ya Yönelik Eleştiriler

Her kitap gibi *el-Muhtâra* da birtakım itirazlar ve eleştiriler almıştır. Doksan (yahut seksen altı) cüz ile tamamlanamamış bir eser olan *el-Muhtâra* aldığı birçok övgü yanında, yine bazıları bu övgü sahiplerinden gelen tenkidlerle de zikredilmiştir. Bununla birlikte eserinin çok az bir kısmında tenkide uğradığı söylenmiştir.³¹⁹ Bu durum ise böyle hacimli bir kitap için -kanaatimizce- gayet normaldir. Bu noktada Ziyâüddîn'in ömrünün yetmemesi sebebiyle kitabını tamamlayıp tekrar gözden geçirerek daha sağlam hâle getirememiş olması da unutulmamalıdır.³²⁰

Yukarıda geçtiği üzere *el-Muhtâra*, geneli itibariyle sahîh hadis kitaplarından (*es-Sihâh*) sayılmıştır. Hatta es-Suyûtî *Cem'u'l-cevâmi'* (*el-Câmi'u'l-kebîr*) mukaddimesinde *el-Muhtâra*'yı sahîh hadis kitaplarından saydığını açıkça ifade etmiştir.³²¹ İbn Teymiyye, İbn Hacer ve es-Sehâvî gibi bazı âlimler de Ziyâüddîn'in *el-Muhtâra*'daki tashîhlerine itibar

³¹⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/16-17.

³¹⁸ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, Muhakkıkın Mukaddimesi, 1/21.

³¹⁹ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, 24.

³²⁰ el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, 153 (Ebû Gudde'nin dipnotu).

³²¹ es-Suyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 1/44.

ve itimad etmişlerdir.³²² Ancak el-Avnî, Ziyâüddîn'in tashîh ettiği hadislerin mutlak/kesin olarak sahîh olduğu anlamına da gelmediğini, âlimlerin değerlendirmeleri ile *el-Muhtâra*'da zayıf,³²³ şiddetli zayıf,³²⁴ hatta uydurma³²⁵ olduğu söylenen hadislerin bulunduğunu belirtmiştir.³²⁶ Bunun sebebini de önceki âlimlerden farklı olarak Ziyâüddîn'in, senedin zâhirini itibara almasıyla açıklamıştır. Bununla birlikte aksi ispatlanmadığı müddetçe onun verdiği hükmün muteber ve geçerli olacağını da hatırlatmıştır.³²⁷

el-Muhtâra'nın tenkid edilen rivayetleri çoğunlukla, yeri geldikçe yapılan değerlendirmelerle bilinmektedir.³²⁸ Hadislere yönelik tenkidlerin derli toplu yer aldığı bir eser belki İbn Hacer'in günümüze ulaşmayan *etrâf* çalışmasıdır. Zira orada İbn Hacer'in hadislere dair değerlendirmelerinin olduğu anlaşılmaktadır.³²⁹ Konuyla ilgili mevcut en zengin kaynak ise, es-Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'e aldığı *el-Muhtâra* hadislerine dair el-Münâvî'nin yaptığı değerlendirmelerle *Feyzu'l-kadîr*'dir.

Hasnâ Bekrî, yaptığı araştırmada es-Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'de *el-Muhtâra*'ya atfettiği 140 civarındaki hadisten el-Münâvî'nin *Feyzu'l-kadîr*'de yaklaşık 50 tanesini tenkid ettiğini, bir bu kadarında es-Suyûtî'nin tashîhini ikrar ettiğini, geriye kalanlarda ise nihâî olarak bir hükümde bulunmadığını belirtmiştir.³³⁰ Ardından el-Münâvî'nin tenkidde bulunduğu rivayetlerin de *el-Muhtâra*'nın elimizdeki mevcut kısmından³³¹ altı müsned içerisinde 11 rivayet olduğunu haber vermiştir.³³²

el-Muhtâra'nın günümüze ulaştığı bilinmeyen kısımlarındaki müsnedlerde yer alan rivayetler de dahil olacak şekilde *Feyzu'l-kadîr* özelinde tespit edebildiğimiz tenkidler yukarıda verilen sayıdan çok daha fazladır.³³³ Ancak *el-Muhtâra*'nın tenkid edilen rivayetlerini tespitinde dikkatli ve hassas olunmalıdır. Zira *el-Muhtâra*'da yer alan bir

³²² İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 2/175-176; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1989), 1/512, 3/150; a.mlf., *Fethu'l-bârî*, 1/36, 6/383, 8/358, 657, 13/63; es-Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, 69, 100, 110, 161, 257, 400, 416, 550, 559, 649.

³²³ Örnek için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/416; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/278-279.

³²⁴ Örnek için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/172; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, 2/136.

³²⁵ Örnek için bk. ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/473; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/548; el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 2/190-191, 4/39.

³²⁶ el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, 154 (Ebû Gudde'nin dipnotu).

³²⁷ el-Avnî, *Mesâdiru's-sünne*, Onuncu Bant, 5.

³²⁸ Bk. ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/473; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 2/63-64, 4/548, 8/298, a.mlf., *el-İsâbe*, 3/172, 416; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/279; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, 2/136.

³²⁹ Bk. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, 2/136, 205; el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 3/484, 4/38.

³³⁰ Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 237.

³³¹ Yukarıda geçtiği üzere, Hasnâ Bekrî'nin çalışması esnasında, İbn Dehîş tahkîkinin son üç cildinin (11-13) henüz neşredilmediği hatırlanmalıdır.

³³² Hasnâ Bekrî, *ez-Ziyâ' el-Makdisî*, 238.

³³³ Nitekim tahrîcinde (الضياء) rumuzuyla/ifadesiyle *el-Muhtâra*'da da geçtiğine işaret olunan ve tenkid edilen rivayetler 120'den fazladır. Bk. el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/96, 172, 223, 233, 235, 323, 374, 449, 526, 537 vd..

rivayet için yapılan tenkidin isabetli ve haklı olabilmesi için öncelikli olarak, Ziyâüddîn'in bu rivayeti illetini beyan için verip vermediği hususunun tespit edilmesi gerekmektedir.

Nitekim *-el-Muhtâra'nın* günümüze ulaşan kısımlarından- Enes b. Mâlik'in müsnedinde olup, *el-Câmi'u's-sağîr*'de tahrîci için (حل الضياء) rumuzlarıyla belirtilen hadisin değerlendirmesinde el-Münâvî, ilgili hadisin Ebû Nu'aym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sında Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel < Babası < Yesâr b. Hâtim b. Ca'fer b. Süleymân ed-Dabbî < Sâbit < Enes tarikiyle yer aldığını, aynı tarikle *el-Muhtâra*'da da bulunduğunu belirttiikten sonra Ebû Nu'aym'ın hadis hakkındaki "(Bu) Yesâr'ın Ca'fer'den teferrüd ettiği garîb bir hadistir." ifadesine ilaveten Abdullâh b. Ahmed'in de "Babam dedi ki: Bu münker bir hadistir." ifadesini vermiştir. Ardından İbnü'l-Cevzî'nin onu *el-Vâhiyât*'ta verdiğini, Ziyâüddîn'in ise onu *el-Muhtâra*'ya alıp tashîh ettiğine dikkat çekerek es-Suyûtî'nin *el-Mevzû'ât*(ının) muhtasarında, İbnü'l-Cevzî ve Ziyâüddîn'i kastederek "O ikisi, iki ayrı uçtur." dediğini³³⁴ nakletmiştir. el-Münâvî son olarak, ilgili hadisi el-Beyhâkî'nin de rivayet ettiğini, ardından da Abdullâh b. Ahmed'in hadisle ilgili "Bu münker bir hadistir. Ve (babam) bunu bana sadece bir kere rivayet etmiştir." ifadesine yer verdiğini söylemiştir.³³⁵

el-Muhtâra'ya bakıldığında, onda da ilgili rivayetin ardından Abdullâh b. Ahmed'in "Babam dedi ki: 'Bu münker bir hadistir.'. Ve (babam) bunu bana sadece bir kere rivayet etmiştir." kaydının yer aldığı görülecektir. Ayrıca hemen yukarıda el-Münâvî'nin işaret ettiği üzere Ziyâüddîn, hadisi Ebû Nu'aym'ın tarikiyle (aynı zamanda *Hilyetü'l-evliyâ*'ya varan kendi isnadıyla) rivayet etmiştir.³³⁶ Dolayısıyla Ebû Nu'aym'ın ilgili hadisin akabinde yaptığı "(Bu) Yesâr'ın Ca'fer'den teferrüd ettiği garîb bir hadistir. Ve bunu sadece Ahmed b. Hanbel'in hadisi olarak yazdık." değerlendirmesine³³⁷ vâkıftır. Binâenaleyh hem Abdullâh b. Ahmed'in hem de Ebû Nu'aym'ın hadisle ilgili olumsuz kanaatlerine rağmen Ziyâüddîn'in mezkûr hadisi tashîh ettiğini söylemek hatalı olacaktır. Yukarıda dikkat çekildiği üzere, Ziyâüddîn bu hadisi illetini beyan için vermiş olmalıdır. Netice olarak; es-Suyûtî'nin ve ona tabi olarak el-Münâvî'nin yaptığı bu değerlendirmeler noksan ve hatalı kalmaktadır.

el-Muhtâra hadislerinin değerlendirilmesinde son derece önemli olan bu hususa işaretten sonra, yapılan tenkidlere verilebilecek misallerden birkaçı şunlardır:

Ebû Kırşâfe'den (r.a.) naklolunan "Mescidler bina edin, ondan çer çöpü çıkarın... Ondan çer çöpün çıkarılması, iri gözlülerin/hûrîlerin mehirleridir."³³⁸ hadisinden sonra es-Suyûtî'nin (صح) rumuzu vermiş olmasına itirazla el-Münâvî şunları kaydetmiştir: "Şaşıracaksan, bunun rumzuna şaşır! el-Hâfiz el-Münzirî'nin zayıflığına hükmetmiş olmasına, Zeynü'l-huffâz el-İrâkî'nin kendisinin et-Tirmizî şerhinde isnâdında "cehâlet" var

³³⁴ Bk. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, 1/205.

³³⁵ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 2/303.

³³⁶ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 4/428-429.

³³⁷ Bk. Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Bejrüt: Mektebetü'l-Hâncî - Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 2/331.

³³⁸ "ابنوا المساجد وأخرجوا القمامة منها فمن بنى الله بيتا بنى الله له بيتا في الجنة وإخراج القمامة منها مهوور الحور العين".

diye onu illetli saymasına, el-Hâfız el-Heysemî'nin ve daha başkalarının isnadı hakkında söylediklerine rağmen! Ancak müellif (es-Suyûtî burada) Ziyâüddîn'in tashîhine aldı."339

Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (r.a.) naklolunan "Dört şey, Arş'ın altındaki hazineden indirilmiştir..."340 hadisiyle ilgili yine el-Münâvî şunları söylemiştir: "Musannifin (es-Suyûtî'nin) bu hadisin sıhhatine dair rumuz koyduğu söylendi. (Ancak) o(nun isnadı)nda ez-Zehebî'nin ed-Du'afâ'sına aldığı ve hakkında Ebû Hâtim'in "lâ yuhteccü bih" dediğini söylediği Abdurrahmân b. el-Hasen var..."341

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) naklolunan "Evlinin iki rekât namazı, bekârın seksen iki rekât namazından daha hayırlıdır."342 hadisiyle ilgili el-Münâvî; hadisin yer aldığı Temmâm er-Râzî'nin *Fevâid*'indeki isnadını verdikten ve Ziyâüddîn'in isnadının da (*Fevâid*'e varan kendi isnadıyla) aynı isnad olduğunu belirttiikten sonra es-Suyûtî'den naklen, el-Hâfız İbn Hacer'in *Etrâf*'ında "Bu münker bir hadistir. (el-Muhtâra gibi bir eserde) ona yer verilmesinde bir mana yoktur!" diyerek bu rivayeti tenkid ettiğini kaydetmiştir. Hemen ardından da ez-Zehebî'nin *el-Mîzân*'daki "(Rivayetin senedinde yer alan) Mes'ûd b. Amr el-Bekrî'yi tanımiyorum, haberi ise bâtıldır." değerlendirmesini vermiştir.343

İşaret edilen tenkidler haricinde Ziyâüddîn'in hataya düştüğü bazı yerler de olmuştur.344 Çoğunlukla ilgili ismin/râvînin başkasıyla karıştırılması sebebiyle vuku bulan bu *vehimler*den birisi şöyledir:

Ziyâüddîn; Hz. Ömer'in (r.a.) müsnedinde, -Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned(ü'l-kebîr)*'ine varan isnadıyla- Abdurrahmân b. İshâk tarikiyle verdiği rivayetin akabinde Abdurrahmân'ı tevsîk sadedinde "*Müslim ve İbn Hibbân (es-Sahîh'lerinde) onun hadisine yer vermişlerdir.*" değerlendirmesini yapmıştır. Ancak muhakkık İbn Dehîş'in işaret ettiği üzere İmâm Müslim ve İbn Hibbân'ın hadisini tahrîc ettikleri Abdurrâhmân b. İshâk, aslen Medîne'li (el-Medenî) olup Basra'da ikâmet eden ve birçok münekkîd âlimin tevsik ettiği *sadûk* bir râvî olan Abdurrahmân b. İshâk b. Abdillâh b. el-Hâris'tir. Ziyâüddîn'in rivayetinde geçen Abdurrahmân b. İshâk ise "Ebû Şeybe" künyeli ve Vâsıt'lı (el-Vâsıtî) olup hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, el-Buhârî, Ebû Zür'a ve daha başkalarının cerhte bulunduğu zayıflığı meşhur bir râvîdir.345 Ziyâüddîn isim benzerliği sebebiyle, durumları zıt olan bu iki râvîyi karıştırdığı için ilgili rivayeti tashîh ederek kitabına almıştır.346

Diğer taraftan, Ziyâüddîn'in kimi âlimlerce tenkid edildiği bazı yerlerde kimilerince isabetli bulunup savunulduğu durumlar da vardır.347

339 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/85.

340 "أربع أنزلن من كنز تحت العرش: أم الكتاب وآية الكرسي وخواتيم البقرة والكوثر".

341 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/469.

342 "رڪعتان من المتأهل خير من اثنتين وثمانين ركعة من العزب".

343 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 4/38.

344 Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/217 (1. dip.), 222 (dip.), 2/11 (dip.), 3/226 (1. dip.), 315 (1. dip.), 5/68 (dip.), 6/142 (1. dip.), 9/133, 223 (1. dip.).

345 Bk. İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, 1430/2009), 369.

346 Bk. el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, 1/215-217.

347 Bk. el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 1/148, 2/103, 152, 481, 3/484.

SONUÇ

VII/XIII. asır muhaddislerinden Ziyâüddîn el-Makdisî'nin meşhur eseri *el-Muhtâra*'nın hadis tarihi ve literatüründeki yeri ve önemini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmadan elde edilen neticeler şöyle sıralanabilir:

- Ziyâüddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ* isimli meşhur eseri, isminden de anlaşılacağı üzere *es-Sahîhân* haricindeki hadislerden sahîh olanları tespit etmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte kitabın kısa ve özlü mukaddimesinde ifade edildiği üzere, senedleri sağlam olmakla birlikte illetli olan hadisleri de illetlerini göstermek gayesiyle vermektedir.

- Ziyâüddîn'in ömrünün vefa etmemesi sebebiyle tamamlanamayan *el-Muhtâra*, bu haliyle dahi hacimli bir eser olup 6 cilttir. Ancak eserin günümüze ulaştığı bilinen kısmı, bunun sadece yarısına yakındır. Elimizdeki mevcut kısım, 1420-1421/2000-2001 yıllarında Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş tarafından 13 cilt halinde tahkîkli olarak neşredilmiştir. Bu baskıda -bazısının sahâbilîği ihtilâflı- 124 sahâbîden toplam 5401 rivayet yer almaktadır.

- Farklı bir tarzda telif edilen *el-Muhtâra*, esasen *müsned* tarzında olmakla birlikte *mu'cem*lerde görüldüğü üzere alfabetiktir. Önceki eserlerin tekrarı olmaması için farklı tarzda yeni bir muhteva ile oluşturulmuştur. Sahîh hadislerle ilavede bulunmak gayesinde olan Ziyâüddîn, kitabını daha ziyade, eserlerinde hadis alma şartlarından bahsetmeyen yahut rivayetlerinin senedleri hakkında değerlendirmede bulunmayan müsned, mu'cem, sünen, câmi' ve hadis cüzü gibi ale'r-ricâl ve/ya ale'l-ebvâb pek çok eserden seçerek oluşturmuştur.

- *el-Muhtâra*'da bildiği bütün sağlam senedli hadisleri arz etmek gayesinde olan Ziyâüddîn, öncelikle kendisine göre sahîh olan rivayet yahut rivayetleri varsa mütâbî' ve şâhidleriyle vermiş, ardından hadisin tahrîcini yaparak tariklerine değinmiştir. Bu arada senedde geçen kimliği kapalı râvîler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler de vermiştir. Ardından hadislerle ilgili tespit edilmiş illet(ler) veya ihtilâflı haller varsa çoğunlukla ed-Dârekutnî ve İbn Ebî Hâtim gibi önceki âlimlerden nakille bu illetlere temas etmiş, râvîler hakkında cerh ve/ya ta'dîl değerlendirmelerine girmiştir.

- *el-Muhtâra* zengin bir kaynakçaya sahiptir. Tespit edebilebilen kaynakları 100'den fazla olmakla birlikte gerçek sayı bundan çok daha fazladır. Ziyâüddîn'in kitapta en çok istifade ettiği hadis kaynakları: et-Taberânî'nin mu'cemleri -özellikle de *el-Mu'cemu'l-kebir*'i- ile Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'leridir. Râvî ve hadis değerlendirmelerinde en çok istifade ettiği ve sıkça alıntı yaptığı kaynak ise ed-Dârekutnî'nin *el-İlel*'idir. Onun hemen ardından da İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i gelmektedir.

- *el-Muhtâra*'nın kaynakları arasında yer alan; bazısını sadece ismen bildiğimiz, günümüze ulaştığı bilinmeyen veya kısmen ulaşan kitaplardan ve hadis cüzlerinden yapılan nakiller, onun kıymetini artırmaktadır.

- *el-Muhtâra*'daki hadisler; "*es-Sahîhân*'dakilere ziyâde sahîh hadisler", "*es-Sahîhân*'dakiler haricinde ihticâca uygun hadisler" gibi değerlendirmelerle övgüye

mazhar olmuştur. Başta İbn Teymiyye olmak üzere pek çok âlim, *el-Muhtâra*'nın *el-Müstedrek*'ten üstün olduğu, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'lerine yakın bulunduğu görüşündedir. Ayrıca İbn Receb, el-İrâkî, es-Suyûtî gibi birçokları da onun (geneli itibariyle) sahîh hadis kitaplarından olduğunu ifade etmiştir. Ancak daha erken ve kısmen rivayet dönemi mantığı ile yazıldığı için olsa gerek, *el-Müstedrek* mütedâvel bir kaynak olarak kullanılmakta iken *el-Muhtâra* onun kadar sık yararlanılan bir eser değildir.

- *el-Muhtâra*'daki hadislerin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerde mukaddimesinde belirtilenler göz ardı edilmemelidir. Kitapta esasen sahîh hadislerden bir seçki yapma gayreti ön plandadır. Böylece kitapta sahîh hadisler yer alacaktır. Bunun yanında kitapta, illet(ler) bilinsin diye verilen illetli hadisler de vardır. Bu sebeple kitap için mutlak olarak "Sahîh" vasfını kullanmak doğru olmamaktadır. Şu kadar var ki *el-Muhtâra*, *es-Sahîhân* dışında (ilave) sahîh hadisler ihtiva etmesiyle ayrıcalıklıdır. Ziyâüddîn, onda tashîh ettiği hadisler ile bilinen meşhur kitaplar haricinde başka sahîh hadislerin var olduğunu göstermiştir.

- Her kitap gibi *el-Muhtâra* da bazı tenkidlere maruz kalmıştır. Nitekim bazı âlimler *el-Muhtâra*'da zayıf, şiddetli zayıf hatta uydurma olduğu söylenen hadislerin bulunduğunu belirtmiştir. Bu tenkidlerin değerlendirilmesinde öncelikli olarak, Ziyâüddîn'in ilgili rivayeti illetini beyan etmek için verip vermediğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

- *el-Muhtâra*'da mukaddimeden itibaren el-Buhârî ve Müslim (*es-Sahîhân*) vurgusu dikkat çekmektedir. *es-Sahîhân*'a yapılan bu vurgu, râvî ve rivayet değerlendirmelerinde rahatlıkla görülmektedir. Ziyâüddîn, tahrîc ettiği birçok hadisten sonra, *es-Sahîhân*'da bunun *şâhidinin* olduğunu veya ilgili hadiste *es-Sahîhân*'dakine ziyâde lafız(lar) yer aldığını belirtmiştir. Bütün bunlardan Ziyâüddîn'in, kitabını *es-Sahîhân* ile desteklediği ve birlikte değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim o devirde, sıhhat belirlemelerinde eser merkezli bir anlayış hâkimdir.

- *el-Muhtâra* hakkındaki değerlendirmelerde, "sıhhat" vurgusunun öne çıktığı ve onun diğer sahîh hadis kitapları ile kıyaslandığı görülmektedir. Ayrıca kitabın mukaddimesinden ve muhtevasından hareketle, klasik bir *Sahîh* kitabı gibi olmadığına, gayesi gereği sahîh hadisler yanında sahîh/sağlam görünen illetli hadisler de barındırdığına dikkat çekilmektedir. Bu itibarla, kitaptaki hadislerin mutlak olarak sahîh görülmeyip incelenerek alınması gerekmektedir.

- Bu çalışmayla, Türkiye'deki hadis araştırmalarında -fazla tanınmadığı için- hak ettiği akademik ilgiyi göremeyen *el-Muhtâra*'nın hadis kaynakları içerisindeki konumuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, rivayet kaynaklarının farklı tarzda kitaplarla yeniden değerlendirilerek sunulduğu eserlerin özel olarak çalışılması önem arz etmektedir.

- Son olarak; hadis tarihi, usûlü ve edebiyatı açısından önem taşıyan *el-Muhtâra*'nın daha sağlıklı ve bütüncül olarak anlaşılabilmesi için sahasında uzman kimselerden oluşan bir heyet tarafından yeniden tahkîk edilmesi isabetli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. 2 Cilt. Thk. Ebû Abdillâh Mustafâ b. el-Adevî. Riyâd: Dâru Belensiyye, 1423/2002.
- el-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Muhammed el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. Dimeşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. Thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd.. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Avnî, eş-Şerîf Hâtim b. Ârif. *Mesâdiru's-sünne ve menâhicü musannifhâ*. y.a. Ebû Muhenned en-Necdî. Erişim 20 Ağustos 2022. <https://www.noor-book.com>.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih el-Hasenî. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. 2 Cilt. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Çakan, İsmail Lütfî, "Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/468. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 1992.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer. *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*. Thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri*. Ankara: İlem Yayınları, 2020.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Hâncî - Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Ebu's-Saadât el-Makdisî, Ahmed b. Abdillâh. *Sihâhu'l-ehâdis fimâ ittefeka 'aleyhi e'immetü'l-hadîs*. 9 Cilt. Thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasît fi ulûm ve mustalahi'l-hadîs*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts..
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *A'lâmü'l-muhaddisîn*. Kâhire: Merkezü Kütübî'ş-Şarki'l-Evsat, ts..
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *Müsnedü'l-İmâm Ebî Ya'lâ el-Mevsilî (el-Müsnedü's-sağîr)*. 5 Cilt. Thk. Heyet. Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1438/2017.
- Efendioğlu, Mehmet. "Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-muhtâra Adlı Eseri". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HDT)* 10/1 (2012), 59-98.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Fihrisü mahtûtâti Dârikütübî'z-Ziyâ'iyye el-Müntehab min mahtûtâti'l-hadîs*. Thk. Meşhûr Hasen Âlü Selmân. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1422/2001.
- Hâcî Halîfe, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantînî. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Nşr. M. Şerefüddîn Yaltkaya - Kilisli Rif'at Bilge. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts..
- Hâfız, Muhammed Mutî'. *et-Tenvîh ve't-tebyîn fi sîreti muhaddisi's-Şâm el-Hâfız Ziyâiddîn*. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999.

- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. 4 Cilt. Thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. 16 Cilt. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Müstedrek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 2006.
- Hasnâ Bekrî, Ahmed Neccâr. *ez-Ziyâ' el-Makdisî ve Cühûdüh fî 'İlmi'l-Hadîs*. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'd-Da've ve Usûli'd-Dîn (Kısmu'l-Kitâb ve's-Sünne), Doktora Tezi, 1419/1999.
- Hısnî, Muhammed Edîb Âlû Takıyyiddîn. *Muntehebâtü't-tevârîh li-Dimeşk*. Beyrût: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1399/1979.
- İrâkî, Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin. *et-Takyîd ve'l-izâh li-mâ utlika ve uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh*. 2 Cilt. Thk. Üsâme b. Abdillâh Hayyât. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî. *es-Sârimü'l-münkî fi'r-red 'ale's-Sübkî*. Thk. Akîl b. Muhammed b. Zeyd el-Yemânî. Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî. *el-Muharrer fi'l-hadîs*. Thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'aşlı vd.. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1421/2000.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimeşkî. *Tenkîhu't-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik*. 5 Cilt. Thk. Sâmî b. Muhammed - Abdül'azîz b. Nâsır. Riyâd: Advâu's-Selef, 1428/2007.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 8 Cilt. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvid. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Thk. Heyet. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*. 4 Cilt. Thk. Yûsuf Abdurrâhmân el-Mar'aşlı. Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1413-15/1992-94.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. 10 Cilt. Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*. 19 Cilt. Thk. Sa'd b. Nâsır vd.. Riyâd: Dâr'ul-Âsime - Dâru'l-Ğays, 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409-1989.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, 1430/2009.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. 11 Cilt. Thk. Abdülkâdir el-Arnaûd - Mahmûd el-Arnaûd. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî. *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*. 2 Cilt. Thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1975.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dimeşkî. 14 Cilt. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Alî Şîrî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 8 Cilt. Thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. Riyâd: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. 5 Cilt. Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1425/2005.
- İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 9 Cilt. Thk. Heyet. Medîne: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1417/1996.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*, Thk. Nûruddîn Itr. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1430/2009.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *Kâ'ide celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle*. Thk. Rabî' b. Hâdî el-Medhalî. Acmân: Mektebetü'l-Furkân, 1422/2001.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *el-Fetâva'l-kübrâ*. 6 Cilt. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafâ Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408-1987.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *İktizâü's-sırâti'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cehîm*. 2 Cilt. Thk. Nâsır b. Abdilkerîm el-Akl. Beyrût: Dâru İşbîliyâ, 1419/1998.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fi te'sîsi bida'ihimi'l-kelebiyye*. 10 Cilt. Thk. Heyet. Medîne: Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tıbbâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1416/1995.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî. *er-Red 'ale'l-İhnâ'î Kâdi'l-Mâlikiyye*. Thk. ed-Dânî b. Münîr. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423.
- İbn Tolûn, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Alî ed-Dimeşkî. *el-Kalâidü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye*. Thk. Muhammed Ahmed Dehmân. Dimeşk: Matbû'âtu Mecma'î'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1401/1980.
- Kalaç, Rıdvan. *Kudâme Ailesi ve Hadis*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kalaç - Gezer, Rıdvan - Arif. "Kudâme Ailesinden Ziyauddin el-Makdisî Ve Hadis Literatürüne Katkısı". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/1 (2020), 235-280.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*. Thk. Muhammed el-Muntasır ez-Zemzemî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000.
- Kettânî, *Hadis Literatürü: er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kutubi's-sünneti'l-müşerrefe*. Çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Köktaş, Yavuz, "Şâşi, Heysem b. Küleyb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Kurt, Abdurrahman. *Eyyûbîler Devrinde Hadis Dımaşk (570-658/1174-1260)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kütübî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şâkir ed-Dimeşkî. *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-Zeylü 'aleyhâ*. 4 Cilt. Thk. İhsân Abbâs. Beyrût: Dâru Sadr, 1973-74.
- Makdisî, Ziyâüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî. *el-Ehâdîsü'l-muhtâra ev el-Müstahrec mine'l-ehâdîsi'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ*. 13 Cilt. Thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş. Beyrût: Dâru Hadır, 1420-1421/2000-2001.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî. *Sebetü mesmû'âti'l-İmâm el-Hâfız Ziyâiddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî*. Thk. Muhammed Mut' el-Hâfız. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî. *es-Sünen ve'l-ahkâm ani'l-Mustafâ 'aleyhi efdalü's-salât ve's-selâm*. 6 Cilt. Thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukâşe. Cidde: Dâru Mâcid Asîrî, 1425/2004.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî. *el-Emrâz ve'l-keffârât ve't-tbb ve'r-rukayyât*. Thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî. Kâhire: Dâru İbn Affân, 1420/1999.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî. *Fezâilü'l-a'mâl*. Thk. Gassân İsa Muhammed Hermâs. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid el-Hanbelî. *Sıfatü'l-cenne*. Thk. Sabrî b. Selâme Şâhîn. Riyâd: Dâru Belensiyye, 1423/2002.
- Mecma'u'l-Melikî. *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-Hadîsü'n-nebeviyyü's-şerîf ve ulûmuh ve ricâlüh*. 3 Cilt. Ammân: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1412/1992.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Bekcerî. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'rricâl*. 12 Cilt. Thk. Âdil b. Muhammed - Üsâme b. İbrâhîm. b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.
- Munlâ, Mustafâ Ammâr. *Mu'cemu mâ tubî'a min kütübi's-sünne*. Medîne: Dâru'l-Buhârî, 1418/1997.
- Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Thk. Abdurrahman Muhammed Osmân. Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1386/1967.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356.
- en-Nu'aymî, Ebu'l-Mefâhir Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dimeşkî. *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Safedî, Ebu's-Safâ Halîl b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Thk. Ahmed el-Arnâûd - Türkî Mustafâ, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. 4 Cilt. Thk. Alî Hüseyin Alî. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.

- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. 3 Cilt. Thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmecîd. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1407/1986.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. Thk. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
- Sekenderî, Ebû Muhammed Ahmed Muhammed Şihâte el-Elfî. *Dekâiku't-tenbîh ve't-ta'rîf bimâ fî'l-Ehâdîsi'l-muhtâra mine'l-ahtâi ve't-tashîf*. Erişim 20 Ağustos 2022. <https://al-maktaba.org/book/5924>.
- Sevvâs, Yâsîn Muhammed. *Fihrisü mecâmî'i'l-Medreseti'l-Ömeriyye fî Dârilkütübî'z-Zâhiriyye*. Kuveyt: Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1408/1987.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Cem'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-Câmi'i'l-kebîr*. 25 Cilt. Thk. Heyet, Kâhire: el-Ezheru's-Şerîf, 1426/2005.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Thk. Salâh b. Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1432-1433/2011.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Bahr ellezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*. 3 Cilt. Thk. Enîs b. Ahmed el-Endûnûsî. Medîne: Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1420/1999.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî (Hâşiyetü Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî ile birlikte)*. 5 Cilt. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, 2016/1437.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs li'l-Hâfiz İbn Kesîr*. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1416/1995.
- Şâşî, Ebû Sa'îd el-Heysem b. Küleyb el-Binkesî. *el-Müsned*. 3 Cilt. Thk. Mahfûzurrahman Zeynullâh. Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1994.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. 17 Cilt. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd.. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiratu'l-huffâz (Tabakâtu'l-huffâz)*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd ed-Dimeşki. *el-A'lâm*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.